

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 9 Issue 3, September 2017, p. 141-166

DOI: 10.9737/hist.2017.546

Osmanlı Devleti'nde Ecnebilerin Esnafılığı Meselesi (1838-1861) *The Trade Issue of the Foreigners in Ottoman Empire (1838-1861)*

Yrd. Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT
(ORCID: 0000-0003-4983-9897)
Amasya Üniversitesi - Amasya

Öz: Bu çalışmada 1838'de yapılan Balta Limanı Antlaşması'ndan 1861'de imzalanan Kanlıca Antlaşmalarına kadar geçen süre içinde Osmanlı tebaasından olmayanların Osmanlı tebaasına ait olan esnaflık mesleğini yapmaları ve buna bağlı olarak yaşanan sorunlar incelenmektedir. Herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış meslek sahipleri olarak tanımlanan esnaflık Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren belirlenen kurallar çerçevesinde icra edilmiştir. 19. yüzyılın başından itibaren bağımsızlık hareketleri sonucunda Osmanlı Devleti'nden ayrılarak yeni devletler kuran fakat Osmanlı topraklarında yaşamaya devam edip ecnebi olmayı seçen eski Osmanlı ahalisi ile ulaşım imkânlarının artması sonucu Osmanlı topraklarına gelen yabancılar geçimlerini temin etmek için esnaflık yapmışlardır. Bu durum yeri geldiğinde kendilerini ecnebi olarak tanımlayan bu esnaf grubunun hem Osmanlı ekonomisine hem de yerli esnafa zarar vermesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bu manada daha fazla faaliyet gösterebilmek için Osmanlı Devleti'ne yeni imtiyazlar vermesi yönünde baskılar yapılmıştır. Başta İngiltere, Fransa ve Rusya olmak üzere onların desteklediği ve sayıca Osmanlı ülkesinde dükkân açarak en fazla oranda esnaflık yapan Yunanlılar ve hatta İranlılar ülkenin birçok yerinde bu işe el atmışlardır. Yerel esnafın zarara uğradıklarına dair yapmış olduğu şikâyetler veya devletlerarası ilişkiler bağlamında Bâbü'lî, zaman zaman ecnebilerin esnaflık yapmasını önlemeye bazen de devletlerarası ilişkilerde bir koz olarak kullanmaya çalışmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, esnaf, ecnebi

Abstract: In this study it is aimed to investigate the trade of the foreigners that they performed the businesses which the Ottoman people did in the Ottoman Empire between the periods 1838 Balta Port Agreement and 1861 Kanlıca Agreement and the problems they faced during the mentioned periods. The trade issues in those periods which were defined as the business that was performed by non-expert people were performed under certain rules beginning from the establishment of the Ottoman Empire. The immigrant foreigners started to perform different types of trades to lead their life in the Ottoman Empire after the transportation became easier compared to the past although they established new states beginning from the independence movements started at the first part of the 19th century but, they preferred to live under the dominion of the Ottoman Empire. Such a new case gave some harm to the Ottoman businessmen and the economy of the Ottoman Empire. However, they started to urge Ottoman Empire to give them some further privileges to increase the volume of their trade. English, French and Russian businessmen and the Greek even the Iranian businessmen supported by the England France and Russia started to open new shops in different cities of Ottoman Empire. Related to the complains of the native merchants and the international relations, Ottoman Empire took some precautions to prevent the business of the foreigners and sometimes the State used such a case as a trump in international relations.

Keywords: Ottoman, trade, foreigners

Volume 9
Issue 3
September
2017

Giriş

Esnaf, Osmanlı toplumunda el sanatları ile uğraşanların, geçimlerini mal ve hizmet üretimi, alım ve satımı ile sağlayanların¹ veya herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış meslek sahiplerinin genel adıdır.² Hiyerarşik yapıda teşkilatlanmış olan ve özünde sanatkârlığı da barındıran esnaf sisteminde³ bir mesleğin icrası için bir ustanın yanında uzun yıllar hizmet ederek sanatın inceliklerini ve sırlarını öğrenmiş olmak gereklidir. Ayrıca çıraklık müddeti bittikten sonra da, ehliyetini ispat eden bir eser hazırlamalı, cemiyetin tekkesinde yapılan dinî bir merasim ile belini bağlatmış (peştimal kuşanmış) olmalı ve boş bir dükkân (bir gedik)⁴ bulmak için beklemelidir.⁵ Böyle bir sistem içinde icra edilen mesleğe Müslüman olmayanların girmesi mümkün değildir. Ancak zamanla gayrimüslimler ile Müslümanların bir arada yaşaması, esnafa bazı yükümlülüklerin zor gelmesi gibi nedenlerden dolayı gayrimüslimler teşkilata kabul edilmeye başlanmıştır. Bu yeni durum tekkeler dışında esnafın toplanabilecekleri yerler ihtiyacını doğurmuş böylece esnaf yavaş yavaş zaviyelerden uzaklaşarak loncalarda teşkilatlanmıştır. 18. yüzyılda bazı ihtilaflar Müslüman ve gayrimüslimlerin esnaf loncalarının ayrılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.⁶

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da etkili olan esnafın tarihsel süreçte gelişimini olumsuz yönde etkileyen bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan ilki ve en önemlisi ticaret yollarının okyanuslara kaymasıdır. Bu nedenle dış ticaretle uğraşanlar içeriye yönelerek esnaflaşmaya başlamışlardır. Daha sonra ticaretle uğraşmaları yasak olmasına rağmen askerî zümreler de ek bir geçim kaynağı olarak esnaflığa yönelmiştir. Yabancı toptancıların gayrimüslim

¹ Ahmet Kal'a, "Esnaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, 1995, s. 423.

² Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Yayınevi, Isparta 2014, s. 122.

³ Konu ile ilgili olarak bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayını, İstanbul 1994, s. 513-729; Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.1, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayını, İstanbul 1994, s.475-476; Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Belleten*, LII / 203, 1988, s. 501-533; Aynı yazar, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, LII / 203, 1988, s. 667-683; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 2013. Osmanlı şehir ve kasabaları ile ilgili olarak Bkz. Halil İnalçık, "Bursa-I. : XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, XXIV / 93, 1960, s. 45-66; M. Münir Aktepe, "Ahmed III. Devrinde Şark Seferine İştirak Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VII / 10, İstanbul 1954, s. 51-30; Mübahat S. Kütükoğlu, "1009 Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9 İstanbul 1978, s. 1-85; Aynı yazar *Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara-Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo- Ekonomik Yapısı(1785-1840)*, Birinci Baskı, Ankara 1986; Aynı yazar, "Ankara Esnaf Teskilatı(1785-1840)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, Samsun 1986, s. 156-181; Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 2013, TTK Yayınları; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995; M. Çağatay Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul 1942; İbrahim Güler, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1992; Ömer Demirel, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Şehir Ekonomisi (Sivas Örneği)", *Osmanlı, III (İktisat)*, Ed: Güler Eren-Kemal Çiçek-Cem Oğuz, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.504-527; İlhan Şahin-Feridun M. Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları (The Journal Of Ottoman Studies)*, VII-VIII, İstanbul 1988, s. 287-308; Rifat Özdemir, "Tokat Esnaf Teşkilatı (1771-1840)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun 1988, s.397-424; Ziya Kazıcı, "Esnaf Teşkilatı (Ahilik)", *Diyanet Dergisi*, C. XVII, S. 3, Mayıs -Haziran 1978, s.250-255; Müjgan Cumbur, "Şeriyye Sicillerine Göre "Mudurnu Esnafı", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyum (13-15 Ekim 1993-Ankara) Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1798, Ankara 1996, s. 25-32.

⁴ Gedik için bkz. Ahmet Akgündüz, "Gedik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.13, 1996, s. 541-543.

⁵ Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri", *Ord. Prof. Ömer Lütfü Barkan'a Armağan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XLI, S. 1-4, 1985, s. 40.

⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı İktisadî Yapısı*, s. 611-612.

perakendeci esnaf ve tüccarla iş yapmayı tercih etmesi iç piyasada da Müslüman esnaf ve tüccarın etkisini kaybetmesine yol açmıştır.⁷ Bu duruma bağlı olarak Osmanlı esnafının 18. yüzyılda devletin ticari antlaşmalar imzaladığı yabancı ülkelerin tüccarına karşı rekabet gücü zayıflamıştır. Çünkü Anadolu içlerine kadar gelen yabancı tüccar, gayrimüslim esnafla Müslüman tüccar aleyhine iş birliği yapmakta, şehirlerdeki esnaf ve zanaatkarların kullanacakları hammaddeleri gerek yasal gerekse yasal olmayan yollarla izinli izinsiz satın alıp götürmektedirler.⁸

Esnafılığı etkileyen bir diğer olumsuz gelişme hem Osmanlı tebaası iken yabancı tabiiyetine giren eski Osmanlı ahalisinin hem de yabancıların 19. yüzyılda artan bir biçimde Osmanlı esnaflığına el atmaya başlamalarıdır.⁹ Esnaf teşkilatı, kendi iç nizamına aykırı bir biçimde yabancı kapitalist bir zümrenin türeyip işyeri veya tezgâh açmasından ve ham madde alıp satma usullerindeki değişikliklerden, hatta yeni alışkanlıkların ve yaşam tarzlarının devleti de istila ve tehdit etmesinden rahatsız olmuşlardır. Mali sistemle birlikte para ayarının bozulmasından ve fiyat hareketlerinden dolayı yaşadıkları sıkıntıların sebebini “ham dest” ve “ecnebi” dedikleri teşkilat içerisinde yetişmeyen kimselerin meslek kadrolarını doldurmalarından kaynaklandığını düşünmüşlerdir. Esnaf teşkilatı mensuplarının iddialarına göre, meslekten yetişmeyen ecnebilerin ortaya çıkması, bütün şehirlerdeki hırsızlıkların, ahlâkî ve dinî kötülüklerin ve cinayetlerin belli başlı sebebidir.¹⁰ 18. yüzyılda şikâyetleri daha çok dışarıdan teşkilata giren asker veya gayrimüslimlere yönelik iken 19. yüzyılda bunlar arasına Osmanlı tebaasından olmayan yabancılar da dâhil olmuştur.

Kapitülasyonlardan istifade ederek Osmanlı ülkesine rahatlıkla girip çıkan yabancıların Osmanlı ülkesinde tüccarlık dışında esnaflık olarak addedilen işler yaptığı Balta Limanı Antlaşması'ndan önceki yıllarda da görülmektedir. Kütükoğlu'nun verdiği örnekte Fransızların Mısır'ı işgaliyle Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Fransızların mallarına el koyması bu dönemde Fransızların esnaflık yaptığını göstermektedir. Yine yabancı doktorlara, eczacılara, tuhafiyecilere İstanbul tarafına geçmemek kaydıyla Galata'da gedik sahibi olarak faaliyet göstermelerine müsaade edilmiştir. 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Osmanlı limanında gemilerin boşaltılabileceği bir rıhtım olmadığından “peremeci” denilen iki kürekli ağır kayıkçı esnafi açıkta demirleyen gemilerden yük ve yolcu taşımışlardır. Bu yüzyılın başında İstanbul, İzmir, İzmit gibi yerlerde yabancılar, peremeler satın alarak bu işi yapmaya başlamışlardır.¹¹

Tanzimat öncesi döneme kadar yabancıların esnafılığı ile mücadele edilmiş olsa da 1838 Balta Limanı Antlaşması'ndaki¹² her türlü ticaret ibaresi durumu daha da karıştırmıştır.

⁷ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan*, C. 43, İstanbul 1987, s.124-131.

⁸ İbrahim Güler, “XVIII. yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları ve Sorunları Üzerine Gözlemler”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, C.1, S. 2, Güz 2000, s.139.

⁹ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 606-608.

¹⁰ Barkan'ın verdiği örneğe göre yabancılar, futaları seyrek dokumak suretiyle halkın hamamlarda edep yerlerinin gözükmemesine sebep olmaktadır. Yine esnaf çarşısından uzakta, mahalle aralarında, satışa çıkan koltukçular ise, müslümanların nâmeahrem avretleriyle temâs edip taciz etmektedirler. Müslüman ustaların yanında iş mevcut iken Hristiyan veya yahudî patronların yanında çalışan müslüman işçiler, müslüman olmayan birine usta veya çelebi diye hürmetkâr hitaplar yapmağa mecbur kalacaklarından, müslümanlığın şerefini alçalttıklarını düşünüyorlardı. Bu gibilerin imanını ve nikâhını yenilemesi gerektiğine dair fetvalar alarak müslüman olmayan rakiplerine karşı imtiyazlı bir vaziyeti muhafaza etmek istedikleri görülmektedir. Barkan, *a.g.m.*, s.45-46.

¹¹ Mübahat S.Kütükoğlu, “Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 100-102.

¹² 16 Ağustos 1838 yılında imzalanan ve yedi maddeden oluşan antlaşma ile mevcut kapitülasyonlarla garanti edilen tüm hak ve ayrıcalıklar devam etmiş, ihraç yasakları tamamen kaldırılmış, yabancı tüccar istediği malı satın alma imkânını kazanmıştır. Gerek ziraî mahsuller gerekse diğer eşya üzerine konan yed-i vâhid usulü ile bu tarihe kadar satın alınan malların bir yerden başka bir yere nakli için alınması gereken tezkireler de tamamen kaldırılmıştır. Vergiler ile ilgili olarak; hâricî gümrük vergileri (ihracat-ithalât) oranlarında bir değişiklik yapılmamıştır. Bu

Antlaşmanın birinci kısmının 3. maddesine göre İngiliz tüccarı veya tebaasından herhangi biri Osmanlı hudutları içinde alıp satacağı Osmanlı topraklarında üretilen mahsulünün alım satımı sırasında ödemesi gereken vergileri, Müslüman ve reayadan, bu bakımdan en çok imtiyaza sahip olan kadar verecekti. Bu suretle İngiliz tüccar sadece “en çok müsaadeye mazhar millet” olmakla kalmamış, aynı zamanda “en çok müsaadeye mazhar yerli tüccar” vasfını almıştır.¹³ En önemli ayrıntılardan biri “oradaki her türlü ticaret” manasına gelen İngilizce ifadenin¹⁴ antlaşmanın Türkçe’sinde olmamasıdır. Her ne kadar antlaşmada perakende ticaret ifadeleri bulunmasa da İngilizler “oradaki her türlü ticaret” ifadeleriyle sonraki süreçte Osmanlı tebaası ile aynı haklara sahip olduklarını iddia etmişlerdir. Böylece İngilizler hem Osmanlı tebaasının mallarının hem de ithal mallarının perakende ticaretini yapma hakkını kazanmışlar, devletin en ayrıcalıklı tüccarının yararlandığı koşullarla ticaret yapma sebestliğine sahip olmuşlardır.¹⁵

Osmanlı hükümeti, Balta Limanı Antlaşması’nın İngilizcesine söz konusu ibarenin sehven yazılmış olduğunu kabul etmiş ve bunun düzeltilmesini İngiliz hükümetinden talep etmiştir. Ancak temaslar sonuç vermemiş, elçi Canning’in 1842 tarihli yazısına göre; hurde furûşluk¹⁶ suretiyle müskirat (içki) ticareti yapmanın Osmanlı tebaasına münhasır olduğu iddiasıyla yabancı tüccar men edilmeye çalışılıyorsa da antlaşmaya göre vergisini ödeyen İngiliz tüccarının iç ticaretle meşgul olması normaldir. Bâbîâli’nin tüccarlıkla esnaflığın farklı olduğu¹⁷ iç ticarete en çok müsaadeye mazhar yerli tüccarın toptancı tüccar manasında kullanıldığı, yabancı tüccarın küçük tüccar demek olan perakendeci esnaf gibi ticaret yapamayacağı yönündeki izahları fayda etmemiştir.¹⁸

Aslında esnaf ile tacir arasındaki farkın o dönemin yetkilileri tarafından da tam olarak bilinemediği Ahmed Cevdet Paşa’nın eserinde görülmektedir. Ahmed Cevdet Paşa eserinde bu antlaşmada, “ecnebler büyük ve küçük ticaret edebilir” fıkrasının bulunduğu, antlaşmayı imzalayanların, esnafın dükkanlarında alış verişlerinin küçük ticaret anlamına geldiğini bilmeyerek imzalamış olduklarını yazmış ve onları bu bakımdan eleştirmiştir. Antlaşmadan sonra ecneblerin Osmanlı ülkesine adeta hücum ettiğini bu nedenle idarelerinin çok zorlaştığını belirtmektedir.¹⁹ Böylece 1838’de yapılan antlaşma ticaret tekellerini feshedip yabancı tüccarın Osmanlı tüccarıyla rekabetini artırarak toplumsal karışıklık ve işsizliğe ortam

vergiler eskisi gibi % 3 olarak alınmaya devam etmiştir. Fakat 1826’dan beri çeşitli adlarla alınmakta olan vergiler kaldırılmış ve hepsinin yerine geçmek üzere % 9 oranında tek bir vergi getirilmiştir. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Balta Limanı Muahedesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1992, C.5, s. 38-40.

¹³Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı’na Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 139.

¹⁴“in any manner of trade there in”, Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁵ Seyfettin Gürsel, “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.3 1985, s.688-690.

¹⁶ Ufak tefek şeyler satan, çerçi. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s. 383.

¹⁷ Esnaf ile tacir arasındaki farkın günümüzde dahi bir tartışma konusu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu mesleklerin tanımı kanunlarda açıklanmıştır ve Osmanlı Devleti dönemindeki tanımıyla aşağı yukarı aynıdır. 6102 sayılı, “Türk Ticaret Kanununun; “Esnaf” başlıklı 15’inci maddesi; “ İster gezici olsun ister bir dükkânda veya bir sokağın belirli yerlerinde sabit bulunsun, ekonomik faaliyeti sermayesinden fazla bedenî çalışmasına dayanan ve geliri 11’inci maddenin ikinci fıkrası uyarınca çıkarılacak kararnamede gösterilen sınırı aşmayan ve sanat veya ticaretle uğraşan kişi esnaftır.” şeklindedir. 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu’na göre tacir, kazancı daha çok sermayesine dayanan, genellikle işgücü istihdam eden işletme sahipleridir. Tüccar ise; tacirin çoğulu olup, tacirler anlamında kullanılmaktadır. Aynı iş kolunda faaliyet gösteren hem tacir hem de esnafın olması mümkündür. Bkz. İstanbul Ticaret Odası, “*Tacir-Esnaf Ayrımı*”, Nisan 2002, <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0022994.pdf>.

¹⁸ Kütükoğlu, *Balta Limanı’na Giden Yol*, s. 193-197.

¹⁹ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yay: Cavid Baysun, C.IV, Ankara 1991, TTK Yayınları, s. 221-222.

hazırlamıştır.²⁰ Bu karışıklık yeni ekonomik faaliyetlerin ve yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni iktisadi alanlar liman kentlerine kaymaya başlamıştır. Statüsü ilk ve en çok tehdit edilen Müslüman imalatçılar, esnaf ve tüccardır.²¹

Balta Limanı Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile birçok Avrupa devleti arasında Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nı temel alan antlaşmalar yapılmıştır. 25 Kasım 1838'de Fransa, 1839'da İspanya, Sardunya ve Hamburg, 1840'da Felemenk, Prusya, Belçika ve 1841'de İsveç, Danimarka, Toskana, Hamburg(tekrar), 1843'te Portekiz ve son olarak 1846'da Rusya ile benzer ticaret antlaşmaları imzalanmıştır. 1850 ve 1851'de Sicilya ile 1854'te Sardunya ile tekrar, 1858'de Brezilya ile antlaşmalar yapılmıştır. Bu antlaşmaların ortak özelliği ufak tefek farklılıklar olsa da Balta Limanı Antlaşması ile aynı şartları kapsamaktadır.²² Antlaşmaların üçüncü maddelerinde bu ülke tüccarı iç ticarete en ziyade müsaadeye mazhar olan İslam ve reaya tüccarı gibi vergisini ödemek şartıyla mal alıp satabileceklerdir.²³ Sardunya ile tekrar imzalanan antlaşmada bu maddenin daha ayrıntılı bir biçimde açıklandığı görülmektedir. 19 Temmuz 1854 tarihinde imzalanan antlaşmanın 3. maddesine göre Sardunya tüccarı dışarıdan getirdiği emtianın vergisini ödedikten sonra satışına izinli olduğu ürünlerin ticaretini yapabilecektir. Ancak Osmanlı tebaasından olan esnaf gibi "hurde furûşluk" icra edemeyecektir. Osmanlı ülkesinde bu sanatların icrası Osmanlı tebaasına mahsus olduğundan Sardunya tebaasına iş yeri açma ve burada ürettiği malı satma izni verilmemiştir.²⁴

Bu antlaşmalardan sonra ve özellikle Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla beraber Yunan tabiiyetini kabul edip Osmanlı topraklarında yaşamaya devam eden eski Osmanlı ahalisi ve ulaşım imkânlarının artması sonucu Osmanlı topraklarına gelen yabancılar Osmanlı esnaflığına dâhil olmuşlardır. Osmanlı vatandaşı olmayan ecnebilere hem Osmanlı ekonomisine hem de yerli esnafa zarar vermeleri Bâbiâli'nin gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Gerek yerli esnafın şikâyetleri gerekse vergilerin ödenmemesinden kaynaklanan sorunlar arşiv belgelerine yansımıştır. Belgeler içerisinde özellikle Yunanlılar ile ilgili yaşanan sorunlar büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunun yanında Rus ve İranlılara ait olan belgelere de rastlanmıştır. Bu nedenle çalışmada önce genel olarak 19. yüzyıl içerisinde Osmanlı ülkesinde Osmanlı tebaasından olmayan yabancıların esnaflığı meselesi

²⁰ Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan tüccar çeşitli gruplara ayrılabilir. Bunlar müslim, reaya, Avrupa, Hayriye ve Müstemen tüccardır. İlk ikisi yerli esnaf tarafından imal edilen eşyanın az bir kârla ticaretini yapanlardır ve tüccardan ziyade esnafın bir kolu olarak nitelendirilebilir. Son üçü ise harici ticaretle uğraşmaktadır. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında dış ticaretin şekli tüccar topluluğunu değiştirince Bâbiâli, tüccarın hüviyetini bizzat tasdik etmek istemiştir. III. Selim yabancı devletlerin himayesindeki Osmanlı tebaası tüccarının devletin ekonomisine ve devlete yaratacağı tehlikeden korkmuştur. Tüccar sınıfını ortadan kaldırmaya çalışarak dış ticaretle uğraşmak üzere "Avrupalı tüccar" diye bilinen yeni bir tüccar kategorisi kurmuştur. Bunlar gayrimüslim Osmanlılardır ve devlete haraç ödeyecekler yabancı tüccara ve yabancıların himayesi altındaki hak ve imtiyazlardan istifade edeceklerdir. Dış ticaretin Osmanlıların eline geçmesi için bu yeni kategori tüccara yabancı memleketlerde çalışma imtiyazı verilmiştir ve Avrupa'da birçok konsolosluklar açılmıştır. Bu durumdan Müslümanlar şikâyetçi olmuşlardır. Bunun üzerine II. Mahmud "Hayriye tüccarı" kategorisini ortaya çıkarmıştır. Bu kategoriye mensup olanlar "Avrupalı tüccar" gibi imtiyaz elde etmek için ruhsat harcı ödeyeceklerdir. Sayıları artırılmaya çalışılsa da Müslüman tüccar Avrupalı tüccarla rekabette başarılı olamamışlardır. Batılı tüccar Osmanlı gayrimüslim tüccara itimad ettiklerinden ticaretin kontrolü gayrimüslim tüccarın eline geçmiştir. Bkz. Donald Quataert, 19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2 İstanbul 2004, s. 956-957.

²¹ Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 1985, s. 642-645.

²² Necdet Kurdakul, "Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 1985, s. 667-668.

²³ Bkz. *Muahadat Mecmuası*, Ankara 2008, TTK Yayınları, C. I.

²⁴ *Muahadat Mecmuası*, C. I, s. 122.

ardından Yunanlıların esnafılığı ve kısaca Rusların ve İranlıların esnafılığı meseleleri ele alınacaktır.

1. Ecnebilerin²⁵ (Yabancıların) Esnafılığı

Osmanlı ülkesi içerisinde ecnebilerin esnafılık yapamayacağı esnafılık kanun ve nizamnamelerine göre mümkün olmamakla beraber Balta Limanı Antlaşması'ndan önce ecnebilerin bu kanunlara aykırı olarak esnafılık yaptığı bilinmektedir. Osmanlı yönetimi durumdan haberdar olsa da onların bu faaliyetlerine göz yummuş, Galata ve Beyoğlu'nda esnafılık yapmalarına müsaade etmiştir. Çünkü ecnebilerin çeşitli yerlerde dükkân açması ve hurde furûşluk icra etmesi men edilirse bu durumun sefaretlerin muhalefeti ile karşılaşacağına inanılmıştır. Konu ile ilgili sorunların büyük bir kısmı Osmanlı vatandaşı iken bağımsızlığını kazanan Yunanlılar ile yaşanmaya başlamıştır. Bâbîâli diğer devletlere gösterdiği müsamahayı Yunanlılara göstermekten imtina etmiştir. Çünkü Yunanlıların eski Osmanlı ahali olması nedeniyle sayısı oldukça fazladır ve Osmanlı'ya ihanet ettiği düşünülen bu gruba karşı hem yönetimin hem de yerli halkın yaklaşımı daha olumsuzdur. Başta Yunanlılar'dan başlayarak diğer devletlerin bu imtiyazdan men edilmesi düşünülmüş, ecnebilerden hiçbir ferdin ilgili makamlardan ruhsat tezkeresi almadıkça bir mahalde hane ve dükkân açmaması gerektiği dile getirilmiştir. Yapılan tespite göre 1844 yılında İstanbul'da²⁶ ve Eyüb, Galata ve Üsküdar olarak bilinen "bilâd-ı selasede" esnafılık ve hurde furûşluk yapan yabancıların toplamı şu şekildedir.²⁷

Tablo 1: İstanbul'da ve Eyüb, Galata, Üsküdar'da esnafılık ve hurde furûşluk yapan yabancılar, esnafılık çeşitleri ve toplam sayıları (1844)

Yabancılar	Meslekler					
	Kunduracı	Terzi	Tuhafiyeci	Gediksiz hurde furûşluk eden	Tenbakücilik (nargile ile içilen tütün)	Toplam
İngiltereli	55	16	2	8		81
Fransalı	19	4	2	1		25
Rusyalı	1			2		3
Avusturyalı	45	1	4	2		52
Yunanistanlı	596	20	8	78		714
Felemenkli	8					8
İspanyalı	17		1			18
Napolitanlı	19	2				21

²⁵ İslam hukukunda "ecnebi" kavramı kişinin mensup olduğu dine göre belirlenmektedir. Hangi milletten olursa olsun Müslümanlar ecnebi yani yabancı kabul edilmemektedirler. İslamın hâkim olmadığı bir ülkeden, İslam topraklarına girerek belli bir süre için buralarda yaşamak üzere izin almış olanlar hakkında "müstemen" tabiri kullanılmıştır. İslam hukukunda müstemenlere siyasal haklar dışında, can ve mal güvenliği ve din özgürlüğü ile ilgili olarak pek çok haklar tanınmıştır. Tanzimat öncesi dönemde "yabancı" denildiği zaman müstemen adı verilen gayrimüslimler anlaşılmakta iken bu dönemden sonra yabancılar için "ecnebi" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Dinine bakılmaksızın Osmanlı tebasından olmayanlar için ecnebi tabiri kullanılmıştır. Bkz. Salim Gökçen-Abdülkadir Gül, " Kapitülasyonlar Kaldırıldıktan Sonra Osmanlı Devleti'ndeki Ecanibin Durumu (R.1333/M. 1917 Senesi Ecanib İstatistikleri)". *Tarihin Peşinde*, S.3, 2010, s. 151-171.

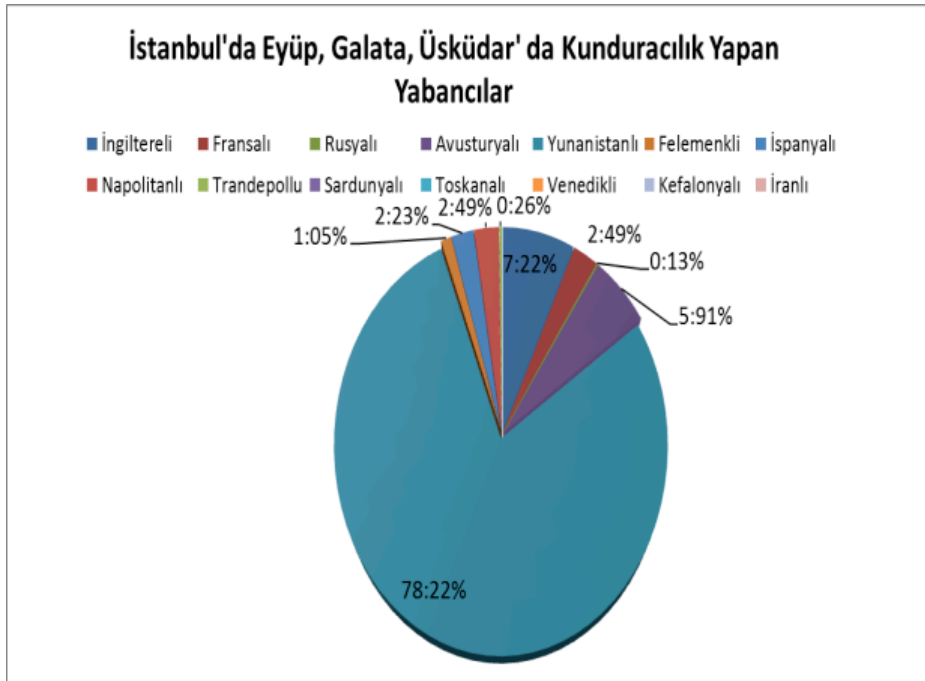
²⁶ Belgede Dersaadet şeklinde geçmektedir ve Devletin merkezi olan Suriçi kastedilmektedir.

²⁷ Başbakanlık *Osmanlı Arşivi (BOA)*, *İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM)*, Dosya no:3/ Gömlek no: 37, 4 Mayıs 1844 (H. 1260.R. 15).

Trandepollu	2					2
Sardunyalı		1				1
Toskanalı			2			2
Venedikli				1		1
Kefalonyalı				1		2
İranlı					267	267
Toplam	762	43	19	94	267	1197

Tablo 1’de görüldüğü üzere Osmanlı esnaflığına en fazla sokuşan Yunanlılardır. Yabancıların bu dönemde İstanbul’da en fazla yoğunlaştığı esnaflık kolu kunduracılıktır. Bu meslekte yine Yunanlılar açık ara birinci sırada yer alırken İngilizler ve Avusturyalılar onları takip etmektedir. Belgede ayrıca 12 Yunanlının da mumculuk yaptığı kaydedilmiştir. İranlıların da önemli ölçüde esnaflığa sızdığı görülmektedir.

Üsküdar, İstanbul içinde ticaretin geliştiği önemli merkezlerden biridir. Aynı zamanda 18. yüzyılda da Osmanlı ülkesi içinde farklı memleketlerden gelen esnaf gruplarının yoğunlaştığı canlı bir merkezdir.²⁸ Gayrimüslim esnafın da bulunduğu bu yerde onlarla işbirliği yapan yabancıların esnaflığa sızması daha kolay olmuştur. Gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı diğer bir yer ise Galata’dır. Burası da önemli bir ticaret merkezidir.²⁹ Eyüp ise manevi açıdan İstanbul’un önemli mekânlarından bir olması nedeniyle fetihten sonra hızla büyüyen ve gelişen bir merkez olarak esnafın yoğunlaştığı yerlerden biri haline gelmiştir.³⁰

Şekil 1: İstanbul’da Eyüp, Galata ve Üsküdar’da Kunduracılık Yapan Yabancılar (1844)

Şekil 1’de görüldüğü üzere İstanbul’da kunduracılık yapan yabancıların %78,2’sini Yunanlılar, %7,22’sini İngilizler, %5,91’ini ise Avusturyalılar oluşturmaktadır.

²⁸ Arif Bilgin, “Üsküdar’da Gıda Maddesi Üreten/ Satan Esnaf”, *Üsküdar Sempozyumu*, C. 8, 2014, s.321.

²⁹ İlber Ortaylı, “Galata”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1996, C.13, s. 303-307.

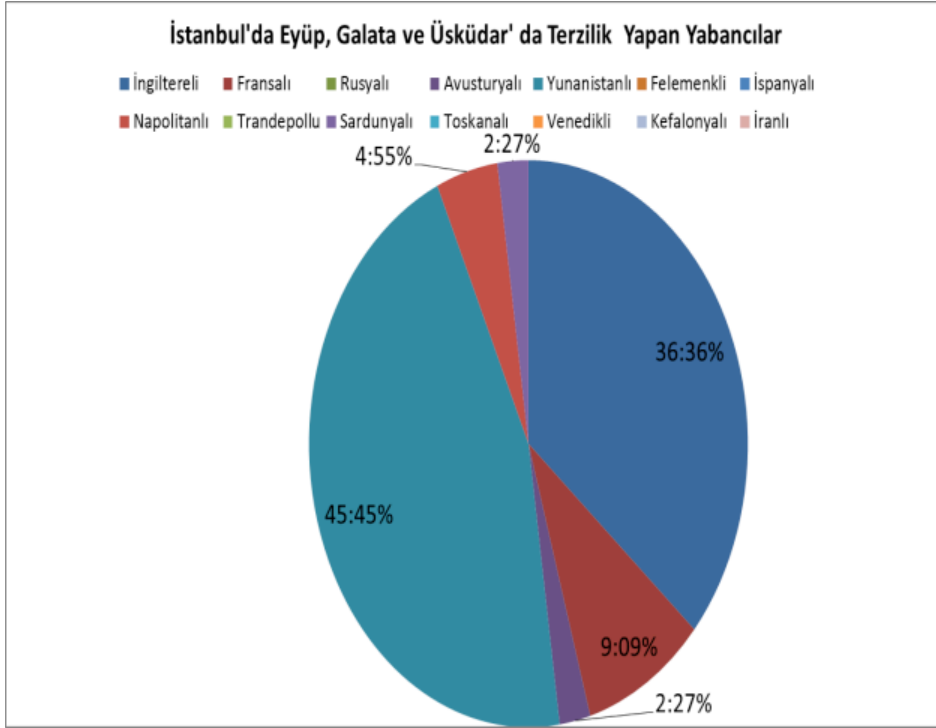
³⁰ Tülay Artan, “Eyüp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1995, C.12, s. 1-6.

İcra edilen bir diğer esnafılık türü terziliktir. Terziler içinde de Yunanlılar birinci sırada yer almaktadır. Terzilikle beraber diğer esnafılık türlerine el atan yabancılara yönelik halkın bazı şikâyetlerinin olduğu görülmektedir. 1848 yılında Osmanlı ülkesinde bazı mahallere ticaret ve sanat icra etmek üzere gelip gitmekte olan terzi, kürkçü ve diğer bazı esnafın dükkân açarak esnafılık etmelerinin yerli esnafın alış verişine sekte vurduğu iddia edilmiştir. Bu konu ile ilgili çıkarılan bir irade ile bu esnafın gittikleri mahallerde dahi başkaca vergi alınmakta mıdır? Ve yahut yerli tüccar ve esnafın gelirlerine ortak olacaklarından özel bir vergi alınmakta mıdır? Ona göre icrasına bakılması istenmiştir. Bu iradenin 3 Şubat 1848 tarihinde taşra memurlarına bildirilmiştir. Ancak yapılan tespitte örneğin Girit adasının hem ahalisinden ve esnafından hem de yabancı olarak gelip esnafılık edenlerden vergi alınmadığı görülmektedir. Bu durum Maliye Nazırına haber verilmiş, o da “bir aydan daha fazla bölgede ikamet edenlerin kâr ve temettularına göre hisselerine isabet eden vergilerini diğerleri gibi vermeleri” gerektiğini bildirmiştir.³¹ Aynı konu ile ilgili bir diğer belgede bu gelip giden terzi ve kürkçü esnafının o mahale ait olan tahsisat ve mahalde dükkân ve oda açarak icra-yı sanat, esnafılık ve ayrıca rençberlik yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu kişilerin o yerdeki esnaf ve ahalinin alışverişine, kazançlarına sekte vurdukları ve yine başka vergi vermedikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi, ülkede bulunan yabancıların dükkân açarak esnafılık edenlerin bir aydan fazla ikamet ederlerse gelirlerine göre vergisini ve ayrıca cizye vergisini de diğer ahali gibi vermeleri gerektiğini bildirmiştir.³² Bu durum onları Osmanlı vatandaşı haline getirecektir. Osmanlı vatandaşı olup olmama konusunda tercih yapmaları istenmektedir. Ayrıca Osmanlı yönetimi birkaç ay kalıp geri dönme gibi bir mazareti de kabul etmemektedir.³³ Bu belgelerden anlaşıldığına göre yabancılar Osmanlı ülkesine gelerek rençberlik gibi işlerle de uğraşıp gelir sağlamaktadırlar.

³¹ BOA, A. MKT. 111/12, 18 Şubat 1848 (H.1264. RA. 13).

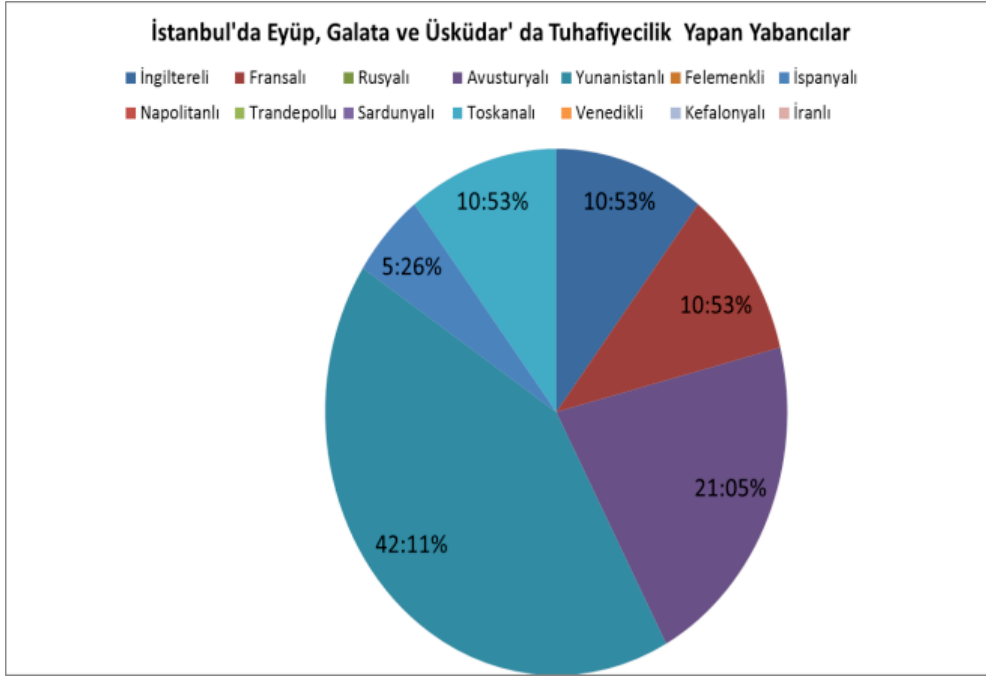
³² BOA, A. MKT. 114/27. 13 Mart 1848 (H.1264. R.7).

³³ BOA, Meclis-i Vala (MVL), 24/30, 4 Nisan 1848 (H. 1264.R. 29).

Şekil 2: İstanbul'da Eyüp, Galata ve Üsküdar' da Terzilik Yapan Yabancılar (1844)

Şekil 2'de görüldüğü üzere İstanbul'da terzilik yapan yabancıların yarıya yakını Yunanlılardır. Ancak bu meslek dalında İngilizlerin de önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. İngilizler kunduracılık mesleğinde çok az bir orana sahipken terzilikte %36,36'lık bir paya sahiptir. İngilizleri %9,09 ile Fransızlar ve %4,55 oranında Felemenkliler takip etmiştir. Şekil 3'te ise İstanbul'da tuhafiyecilik yapan yabancılar bulunmaktadır. Tuhafiyecilik de en fazla Yunanlılar (%42,11) tarafından icra edilen bir meslektir. Yunanlıları %21,05'lik oranla Avusturyalıları takip etmektedir. Ardından eşit sayıda İngiltere, Fransa ve Toskanalı tuhafiyeci esnaf gelmektedir.

Şekil 3: İstanbul'da Eyüp, Galata ve Üsküdar'da Tuhafiyecilik Yapan Yabancılar (1844)

Yabancıların esnafılık faaliyetlerinin biri de meyhaneciliktir. Daha önce ahidnamelerle içki ithali ve satışı hatta evlerinde imal hakkı verilen yabancılar böylece Osmanlı meyhaneci esnafına rakip olmuştur. Ancak Osmanlı tebaasının vermek zorunda olduğu “zecriyye resmini” ödemediklerinden daha ucuza mal satmış ve dolayısıyla daha fazla kâr etmişlerdir. Bu durum diğer meyhaneci esnafın şikâyetlerine neden olmuştur.³⁴ 1844 yılında Osmanlı esnafılığına sızmış ecnebilerin, özellikle meykedecilik yani meyhanecilik ve enfiyecilik (tütün tozu üretme ve satma) geldikleri aldıkları görülmektedir. Ancak ödemeleri gereken vergi dolayısıyla zarara uğradıklarından dolayı şikâyet etmişlerdir.³⁵ Ayrıca Müslüman çoğunluğun yaşadığı Osmanlı ülkesinde ulu orta içki satılması halkı da rahatsız etmiştir. Bu nedenle bundan sonra yapılan ticaret antlaşmalarında içki satışı ile ilgili hükümler konulmuştur. 1846 yılında Rusya ile yapılan antlaşma ile “kıyye ve kadeh ile dükkân, mağaza, sefine ve kayıklarda” içki satışı yapılması yasaklanmıştır. Ancak daha önce antlaşma imzalayan devletler tüccarı eski şartlarla vergi ödemedi içki satabilmişlerdir. Osmanlı hükümeti bunların içki satışını önleyemeyeceğini anlayınca Müslüman tüccar gibi zecriyye resmini zorunlu hale getirmiş, ayrıca Müslüman mahallelerinde ve cami yakınlarında meyhane açılmasını yasaklamıştır. Aslında henüz yabancılar mülk edinme hakkını elde etmemişken yabancıların dükkân kiralamalarının yasaklanmaması Osmanlı yönetimi açısından bir zaafiyettir. Sadece vergi zorunluluğu getirilmiş ve vergilerin toplanması işi de konsoloslara verilmiştir. Yabancıların içki satışı ile ilgili resmi bir mutabakat 1848 yılında sağlanmıştır. Önce Fransızlar, ardından İngilizler perakende içki satışını resmi izinle açılan dükkânlarda şişe ve kıyye ile yapabileceği, kadehle içki satılamayacağı ve satış yapılan dükkânlarda içki içilemeyeceği, yatılamayacağı, oyun oynanamayacağı gibi hususları kabul etmişlerdir.³⁶

³⁴ Kütükoğlu, *Yabancıların İktisadi Faaliyetleri*, s. 102-103.

³⁵ BOA, İ. MSM,3/37, 4 Mayıs 1844, (H. 1260.R. 15).

³⁶ Kütükoğlu, *Yabancıların İktisadi Faaliyetleri*, s. 102-103.

1848 yılında Yunanlı olup Şam'da yerleşen bazı Rumların daha da ileri giderek kiraladıkları haneleri meyhane haline getirdikleri görülmektedir. Bu yerler memurlar tarafından kapatılmış ve mühürlenmiştir. Bu dönemde Rusya konsolos vekili olan şahıs aynı zamanda Yunan konsolosudur ve İranlılar da aynı faaliyetler içindedir.³⁷ Ancak Osmanlı yönetiminin ülke içinde açılan meyhaneleri bir gelir kaynağı olarak da gördükleri anlaşılmaktadır ve ne kadar müddet ikamet ederse etsin meyhane açarak esnafılık yapan şahıslardan “meyhane rüsûmu” alınması istenmiştir.³⁸ Kanlıca antlaşmalarından sonra esnafılıkta inhisarın kaldırılmasıyla yabancılar artık kadehle içki yapabilecek statüye kavuşmuşlardır ancak meyhanelerinin zaptiye kontrolü altında olması zorunluluğu getirilmiştir.³⁹ 1844 yılında İstanbul'da zararlı alışkanlıklara neden olan bir diğer faaliyet türü olarak tenbakücilik (tenbakü: nargile ile içilen tütün) görülmektedir. 267 İranlının bu işi yaptığı kaydedilmiştir.⁴⁰ Yine Latin taifesi olarak adlandırılanlardan Osmanlı ülkesinde izinsiz olarak doğramacılık, dülgercilik, duvarcılık ve buna benzer işlerle geçimlerini sağlayanların bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak bunların “biz imtiyazımız icabınca tezkere almayız” diyerek kanuna aykırı davrandıkları görülmüş ve bu işlere devam ettikleri takdirde haklarında diğer esnaf gibi muamele edileceği kararlaştırılmış, ayrıca kethüda ve yiğitbaşı atanarak kanunlara uygun olarak tezkere alma zorunluluğu birkaç defa Latin kapı kethüdasına bildirilmiştir.⁴¹

Yabancıların sızdığı esnafılık türlerinden biri de fırıncılıktır. Elçilik ve konsolosluklar genelde bu işi tercih etmiş ve zahire sıkıntısı yaşansa bile kendi ihtiyaçlarını karşılayacak sayıda fırını bırakmışlardır. Sadece kendileri için üretim yapan bu fırınlar Balta Limanı Antlaşması ile halka da satış yapmaya, ruhsatsız fırınları işletmeye başlamışlardır. Bunun gibi diğer alanlara da el atmaya başlayınca Osmanlı yönetimi bunun önüne geçememiş ve hiç olmazsa Osmanlı esnafı statüsünde vergi vermeleri esası getirmeye çalışmıştır. 1856'da esnafılık yapan ecnebi tüccardan alınacak vergi meselesi gündeme gelmiş ve o zamana kadar dükkân yevmiesi, tezkire harcı gibi adlarla alınmakta olunan vergiler yerine Avrupa'daki gibi “patent” yani yılda bir defa vergi alınması usulü benimsenmiştir. Ancak yabancı esnafın bu tezkereleri senet gibi kabul edip yasak ve belediye nizamlarına aykırı olan yerlerde sanatlarını icra edebilecekleri düşünüldüğünden tezkirelere, dükkân sahibinin adı, dükkân yeri, belediye ve zabıta nizamlarına aykırı faaliyetlerde bulunmayacakları gibi maddeler konulmuştur. Ayrıca bunların hepsinin kefile bağlanması uygun olmayan yerlerde dükkân açmak isteyenlere imtiyaz altında bulunan esnafılık kollarında dükkân açmak isteyenlere izin verilmemesi kararlaştırılmıştır.⁴² Konuyla ilgili bir başka örnekte 1858-1860 yıllarına ait Düvel-i ecnebiye defterlerinde Tekfurdağı ve Antalya'da fırıncılık yapan yerli mahmiller İngiliz konsolosun himayesinde belirlenen narhtan daha düşük fiyata ekmeğe sattıkları görülmektedir. Bunlara yönelik de cezai işlem uygulanmasına karar verilmiştir.⁴³

Yabancılar ile ilgili olarak vergilerin tahsili meselesi de önemli bir sorundur. 1841 yılında İzmir Muhassıllığı'na yazılan yazıda İzmir'de yerleşmiş birbirini dost sayan devletler tebaasından emlakı olan ve esnafılık yapanların bulunduğu görülmektedir. Osmanlı yönetimi

³⁷ BOA, *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT)*, 14/95, 17 Ekim 1851, (H. 1267 Z. 21).

³⁸ BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT)*, 111/12, 18 Şubat 1848 (H.1264. RA. 13).

³⁹ Kütükoğlu, *Yabancıların İktisadi Faaliyetleri*, s. 102-103.

⁴⁰ BOA, *İ. MSM*, 3/37, 4 Mayıs 1844 (H. 1260. R. 15).

⁴¹ BOA, *Sadaret Nezaret ve Devair (A.MKT. NZD)*, 249/68, 7 Ocak 1858 (H. 1274 CA. 21).

⁴² Kütükoğlu, *Yabancıların İktisadi Faaliyetleri*, s. 104-105.

⁴³ Özgür Erdinç, *003 ve 003M Numaralı Düvel-i Ecnebiyye Defterlerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2015, s. 12.

bunlardan vergilerinin alınıp alınmadığını sormuş, sorunu çözmek için emlak sahibi olanların ve esnafılık yapanların Osmanlı tebaası gibi vergi vermelerine karar vermiştir.⁴⁴

2. Yunanlıların Esnafılığı

Yabancıların esnafılık yapmaları ile ilgili olarak ortaya çıkan sorunların büyük bir bölümü Osmanlı toprakları üzerinde kurulan Yunanistan ile yaşanmıştır. Bunun en önemli nedeni imparatorluğun farklı bölgelerinde yüzyıllarca bir arada yaşayan Rumlar ve Türklerin artık iki farklı devletin vatandaşları haline gelmesi ve bir kısım Rumların Yunanistan vatandaşlığını tercih ettiği halde Osmanlı topraklarında yaşamaya devam etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda olan Rumların ve Türklerin hangi ülkenin vatandaşı sayılacağı 1830 Londra Protokolü ile belirlenmiştir. Buna göre Yunanistan'a terk edilmiş arazide doğanlar, 16 Haziran 1830'dan evvel Yunanistan'a göç etmiş olanlar ve Osmanlı hâkimiyetindeki adaların Rum halkı Osmanlı vatandaşı kabul edilmektedir. 16 Haziran 1830 ile Temmuz 1837 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'yle alakasını kesip Yunanistan'a göç edenler Yunanlı; Yunanistan ile alakasını kesip Osmanlı topraklarına göç edenler Osmanlı tebaası sayılmıştır. Verilen mühlet içinde Yunanistan'a gittiği halde sonradan geri dönenler Osmanlı tabiiyetine girmezlerse Yunan vatandaşı olarak muamele görecektir.⁴⁵

Rumların tabiiyeti meselesi ve Osmanlı vatandaşlarının hakları ile Yunanlıların bu haklardan istifade edemeyeceği 1838 Balta Limanı Antlaşması'ndan önce de yukarıda belirtildiği gibi iç ticaretle ilgili bazı sorunların yaşanmasına neden olmuştur. 1833 yılında Rusya elçisinin konuyla ilgili verdiği tahrir bize bu dönemde iki sınıfın tabiiyeti nedeniyle bir düzensizlik yaşandığını göstermektedir. Bu nedenle "ecnebi" olarak ortaya çıkmış bu taifenin ticaret, mülkiyet gibi konularda devletin onlara artık kendi tebaası gibi muamele edemeyeceği anlatılmıştır. Ayrıca dükkân açmanın Osmanlı Devleti kanunlarına göre mümkün olamayacağına elçi tarafından da tasdik edileceğinden emin olunduğu ifade edilmiştir. Bu durumda olanların isteği üzerine belli bir süre öngörülmüştür. Bu sürenin sona ermesiyle bir erteleme olmayacağı ilan edilmiştir. Gerek İstanbul'da ve gerek İzmir gibi Osmanlı şehirlerinde esnafılık ve hurde furûşluk etmekte olup Yunanlı oldukları sabit olanlardan rızalarıyla Osmanlı tebaası olmayı kabul edenlerin yerlerinde sanatlarını icra etmelerine izin verilmiştir. Bunu kabul etmeyenlerin 3 ay zarfında mülkleri ile alakalarını kesip ancak Yunanistan ile imzalanan ticaret antlaşması hükümlerince ticaret yapabilecekleri belirtilmiştir. Bu nedenle elçinin tahririnde arzettiği süre uzatılmasına da gerek kalmadığı ifade edilmiştir.⁴⁶ Bu meseleler yaşanırken Yunanistan'ın en büyük destekçisi şüphesiz İngiltere, Fransa ve Rusya'dır. Osmanlı sahillerindeki yerleşmiş olan Rum reayası ile Yunanlıların ayrılması ile ilgili olaylara müdahil olan bu devletlerin sefirleri kendi tercümanları vasıtasıyla olayları takip etmektedirler.⁴⁷ Yine İngiltere, Rusya ve Fransa sefirleri tarafından gerek İstanbul ve İzmir, gerekse diğer yerlerde bulunanların antlaşma akdine kadar şüpheli nüfus sayılması ve ona göre Yunanlı olanlara antlaşmaya kadar kâr elde edip çalışanlara ruhsat verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Osmanlı Devleti ise hangi ülkenin vatandaşları olduğu tespit edilememiş olup ticaret yapanların sayılarının her geçen yıl artmakta olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İstanbul vesair mahallerde evi barkılı olup da Yunan davası gütmenin uygun olmadığını elçi ve tercümanlara bildirilmesini ve gereğinin yapılmasını istemiştir.⁴⁸ Osmanlı sınırları içinde hem Yunan davasını güdüp hem de esnafılık yapanlar ile ilgili olarak yine Fransa,

⁴⁴ BOA, *Cevdet Belediye(C.BLD)*, 2719, 4 Ağustos 1841 (H. 1257. C.15).

⁴⁵ İbrahim Serbestoğlu, "Balkan Devletlerindeki Müslümanların Tabiiyeti (1830-1920)", *Mübadele, Şen Gittik Yaslı Döndük*, Samsun 2011, s. 129.

⁴⁶ BOA, *Hatt-ı Hümayûn(HAT)*, 1237/48153, 19 Mayıs 1833 (H. 1248. Z. 29).

⁴⁷ BOA, *HAT*, 1222/47767, 28 Nisan 1835 (H. 1250. Z. 29).

⁴⁸ BOA, *HAT*, 1218/47714, 28 Nisan 1835 (H. 1250. Z. 29).

Rusya, İngiltere ve hatta Avusturya-Macaristan elçilerinin desteği ile Yunan elçisi bu durumda olanlara bir şey denilmemesini talep etmiştir. Büyük devletlerin elçilerinin baskısı nedeniyle Osmanlı Devleti zor durumda kalmıştır. Elçilerin gerek resmi yollarla gerekse gazeteler aracılığı ile bu konuda Osmanlı tarafına yaptığı baskılar ve görevlilerin yaşadığı zor durum belgelere yansımıştır.⁴⁹

Yunanlıların esnafılığı ile ilgili sorunların 1836 yılında da devam ettiği görülmektedir. Rumlara hangi ülke tebaasından olurlarsa olsunlar esnafılık şartları açıklanarak bu işi esnafılık kurallarına uygun bir biçimde icra etmeleri gerektiği bildirilmiştir. Yunan elçisi Rumlara bu kuralların uygulanmamasını istemiştir. Yunanlılar Osmanlı Devleti'nde esnafılıktan sayılan gerek başlık, kahyâlık ve gerekse rençberlik ile esnafılık icra eden kişilere izin verilmesinde ısrar etmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti "teşhîs-i millet meselesinde" vardığı hükmü Yunan elçisiyle görüşmek istemiştir. Aslında Osmanlı Devleti kendi esnafı ile yabancı esnafın ortak bir kanun ile idare edilmesini doğru bulmamış ve Yunanlıların bu kanunlarla esnafılık dışındaki alanlara da dâhil olacağını ve bunun Yunanlıların Osmanlı esnafılığına da hükmedeceği anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu nedenle hiçbir Yunanlının esnafılık yapması uygun görülmemiştir. Yunanlılar, haklarında verilen bu kararı protesto etmiştir ardından üç büyük devlet sefirleri tarafından İzmir ve diğer yerlerdeki Yunanlıların gasbolunan akçe ve mallarının iadesi hakkında bir tahrir verilmiştir. Osmanlı yönetimi bunun kanunlara uygun olduğu ve yapılan protestoyu kabul edemeyeceğini bildirmiştir.⁵⁰ Konu ile ilgili verilen karara göre; Yunanlılardan kendi rızalarıyla Osmanlı ülkesini terk etmek istemedikleri ve icra ettikleri esnafılıktan çekilmek için kendilerine tanınan 18 ay müddetin sonunda eğer kalmaya devam ederlerse Osmanlı vatandaşı sayılacakları ve ona göre hükümde bulunulacağı belirtilmiştir.⁵¹ Ayrıca Yunanlılardan üç ay içinde esnafılıktan ihrâcî ile ilgili olarak İngiltere, Rusya ve Fransa sefirlerine ve Yunan elçisine bir resmi tahrir verilmiştir. Görüşmeler sonunda müddetin 3 seneye çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Bu süre zarfında ise vergilerini ödemeleri gerektiği bildirilmiştir.⁵²

Yunanistan ile devam eden müzakereler esnasında İngiltere, Fransa ve Rusya elçilerinin Yunan lehine Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskılar sonraki yıllarda da devam etmiştir.⁵³ Hatta Osmanlı Devleti'nin Londra sefirine İngiltere, Fransa ve diğer büyük devletler ne imtiyaza nâil olur ise Yunanlıların da aynı imtiyaza nâil olmak hakkına sahip olması gerektiği bildirilmiştir. Osmanlı Devleti ise Osmanlı tüccarının Yunanistan'a vardıklarında iyi muamele görmesi ve sonraki görüşmelerde devletler arası ticarete karşılıklılık olması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴ Ancak Yunanlılar gerek serasker kapısında gerekse diğer devlet dairelerinde çeşitli sebeplerle bazı olaylar çıkarmışlardır.⁵⁵

Balta Limanı Antlaşması'ndan sonra da benzer sorunların devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu defa Osmanlı Devleti, kendi tebaasına mahsus olan esnafılık ve hurde furûşluktan Yunanlıların men edilmesi ile ilgili olarak bir memur görevlendirmiştir. Memurun haftada iki gün süreyle yaptığı tahkikat sonucunda Yunanlı denilenlerden bin kadar şahsa izin kâğıtları verilmiş ise de bunlardan Yunan davasında bulunanlar ayrılmıştır. Ancak Yunanlı olup da Osmanlı tabiiyetini kabul etmeyenlerin esnafılık ve hurde furûşluğa devam ettikleri görülmüştür. Bunların esnafılıktan men edilip memleketlerine gönderilmeleri veya kimlerin

⁴⁹ BOA, HAT, 1217/47663, 28 Nisan 1835 (H. 1250. Z. 29).

⁵⁰ BOA, HAT, 1220/47752, 16 Nisan 1836 (H. 1251. Z.29).

⁵¹ BOA, HAT, 1222/47792, 16 Nisan 1836 (H. 1251. Z.29).

⁵² BOA, HAT, 1218/47725, 16 Nisan 1836 (H. 1251. Z.29).

⁵³ BOA, HAT, 1187/46770, 20 Mayıs 1838 (H. 1254. S.25).

⁵⁴ BOA, HAT, 1187/46773, 8 Haziran 1838 (H. 1254. RA.15).

⁵⁵ BOA, HAT, 1220/47738, 26 Mart 1838 (H. 1253. Z. 29).

Yunan kimlerin reaya addolunacağını Yunan maslahatgüzarı ile müzakere edileceği belirtilmiştir.⁵⁶ Yunanlıların bu ihanetlerinden dolayı hurde furûşluk maddesinin icrası sırasında birazının İstanbul'dan çıkarılması ile ilgili olarak Serasker Paşa, Dâhiliyye Müsteşârı Sarım Efendi Kapudan Paşa'nın konağında toplanmışlardır. Yunanlıların anlaşma hükümleri gereğince esnafılık ve hurde furûşluk yapmalarına izinli olmamaları nedeniyle bunların Osmanlı ülkesinden tamamen çıkarılması sağlanamamışsa da Osmanlı vatandaşları ile Yunanlıların ayrılması ile ilgili yine Yunan maslahatgüzârı ile görüşmeler yapılmıştır. Konu ile ilgili Rum patriğinin de ihtimamıyla tabiiyeti kabul edecek olanların isimlerinin belirlenmesi ve Yunan iddiasında bulunanların dahi ne sanatta ve ne mahalde bulunduğu bilinmesi istenmiştir.⁵⁷ Belgeden anlaşıldığına göre Osmanlı ülkesinde yaşayan Rumlar içinde henüz Yunan ve Osmanlı tebaası ayrımı tam olarak yapılamamış ve buna bağlı olarak esnafılık yapan Yunanlılar ile ilgili sorunlar giderilememiştir. Bütün bu sorunları aşmak için Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında 1840 yılında yapılan anlaşmaya göre;

1. Osmanlı ülkesinde esnafılık yapan Yunanlıların ülkeden çıkarılması,
2. Yunan arazisi mahsulatından %20 gümrük alınması,
3. Yunan sakinlerinin ticaret-i sahiliyeden men olunması,
4. Müstemem olan Yunanlıların diğer yabancılar gibi tutulmayarak haklarında şer'i hukukun uygulanmasına karar verilmiştir.

Osmanlı hükümeti tarafından esnafılık maddesinin icrasına bu tarihten itibaren başlanarak anlaşmanın bir harfinin değiştirilmesinin mümkün olmayacağı açıklanmıştır. Bu uygulama hem mali hukuka hem de devletler hukukuna aykırı olmadığından Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında müttefiki olan Rusya, İngiltere ve Fransa devletleri taraflarına şayet bu hususta herhangi bir istekte bulunacak olurlar ise kabul olunmayacağı bildirilmiştir. Yine Yunanlılar hakkındaki ticaret usulleri ve diğer muamelelerde gerekli izinlerin anlaşmaya göre olacağı ve Yunanlıların anlaşmayı kabulden başka çareleri olmadığı belirtilmiştir.⁵⁸

Yunanlıların bir başka iş sahası olarak önemli ölçüde bakkallığa yöneldiklerini görmekteyiz. Osmanlı ülkesinde yaşayan Rumlar, kendilerini Yunan tebaası olarak gösterip esnafılık faaliyetlerine devam ederek yabancıların sahip olduğu haklardan istifade edip yerli esnaftan daha fazla kâr sağlamayı istemişlerdir. Yunan elçisi tarafından 1835 yılında İstanbul'da bazı bakkal ve varilci esnafından olanlara Yunanlı denilerek pasaport kâğıtları⁵⁹ verilmiştir. Osmanlı Devleti bunların henüz tetkiki yapılmadığından iptalini istemiştir. Bu tarihe kadar verilen pasaportların sayısının sekiz yüz kadar olduğu tespit edilmiştir.⁶⁰ Yine 1839 yılının Mart ayına ait bir defterde Yunanlı olduğunu iddia eden ve Kançılırya'da tasdik olunup, cizye vergisini vermeyen bakkalların sayısı 193 olarak kaydedilmiştir.⁶¹ Böylece yerli Rumlar vergi mükellefiyetliklerinden de kaçmaya çalışmışlardır. Balta Limanı Antlaşması'ndan sonra İstanbul'da Yunan bakkallarının sayısının arttığı tespit edilmiştir.⁶² Daha sonraki yıllarda bazılarının Yunan bakkallar gibi vergi vermemek için aynı usulsüzlüklere yöneldikleri görülmektedir. 1857 yılında Köstendil'e tabi İştib kazasında Manastırlı birinin Avusturyalıyım diyerek dükkân açtığı çeşitli eşyalar satmasına rağmen

⁵⁶ BOA, HAT, 1218/47723, 16 Mart 1839 (H. 1255. M. 08).

⁵⁷ BOA, HAT, 1220/47731, 14 Nisan 1839 (H. 1255. M. 29).

⁵⁸ BOA, İMSM, 30/855, 7 Ekim 1840 (H. 1256 Ş. 10).

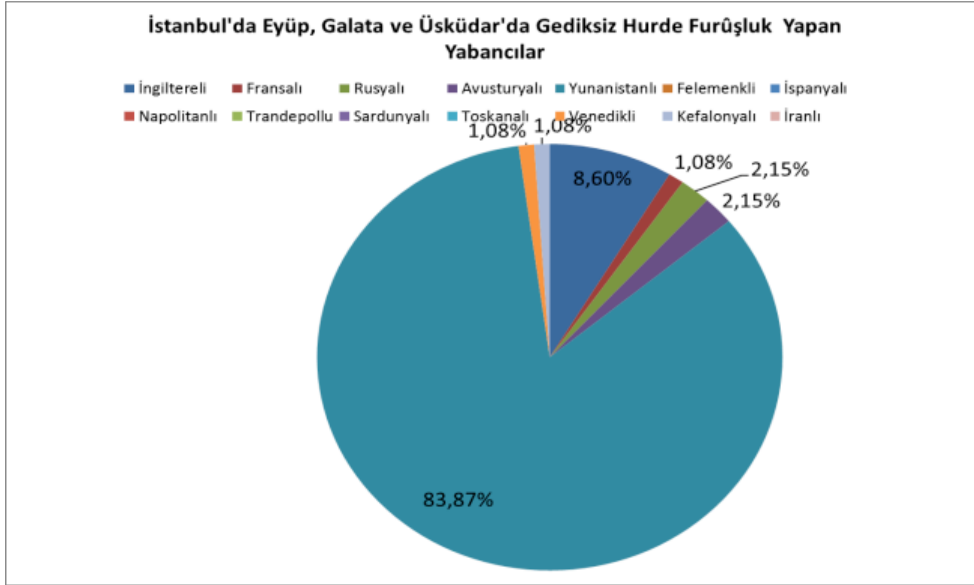
⁵⁹ Yerli tebaa için yabancıların sahip oldukları ayrıcalıklardan yararlanmanın bir yolu da yabancı pasaportu taşımaktır. Böylece zimmiler başka devlet uyuğu olduğunu iddia edebilmekteydiler.

⁶⁰ BOA, HAT, 1218/47704, 28 Nisan 1835 (H. 1250. Z. 29).

⁶¹ İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, İstanbul 2014, s. 237-250.

⁶² BOA, İ. MSM, 3/37, 4 Mayıs 1844 (H. 1260.R. 15).

belediye kanunlarına uymadığı tespit edilmiştir. Bu kişi hiç bir devletin himayesinde olmadığından Osmanlı tebaasından kabul edilmiştir. Dolayısıyla mum, kahve, sabun, tuz, şeker satan bu kişinin Osmanlı tebaasından olan esnafın ödemek zorunda olduğu gibi vergisini vermesi ve tabi olduğu kanunlara uyması istenmiştir.⁶³

Şekil 4: İstanbul'da Eyüp, Galata ve Üsküdar'da Hurde Furûşluk Yapan Yabancılar (1844)

Şekil 4'de görüldüğü üzere 1844 yılında gediksiz olarak hurde furûşluk yapan yabancıların büyük bir bölümünü Yunanlılar oluşturmaktadır. Aynı tarihlerde Yunanlıların esnafılığı ile ilgili sorunların devam ettiği görülmektedir. 1844-1845 yılında Yunanistan'da sefarette görevli Kostaki'nin kunduracı meselesine dair kaleme aldığı tezkere bu sorunlar ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Buna göre Osmanlı Devleti esnafılık ve ehl-i hiref (esnaf birlikleri) hakkındaki kararını bazı hadiseler yüzünden yeniden izah ederek konu ile ilgili talimatların gereğinin yerine getirilmesini istemiştir. Tezkerede şu bilgiler dile getirilmiştir:

Osmanlı memleketinde yürürlükte olan esnafılık kanunlarınca bir ürünü imal hakkı Osmanlı tebaasına ait olup her bir hırfet(küçük el sanatı) ve sanat başkaca bir esnaf cemaatini tamamlardı ve bu esnafın Osmanlı Devleti'ne karşı bazı vazifeleri ve mükellefiyetleri yerine getirmesi şarttı. Devlet, bütün hırfet ve kârhanelerin azaltılmasını, izin ve yasaklarını ve her bir sınıfa mahsus olan hırfet şartlarını bilirdi. Dışarıdan müdahale ve katılımdan kaynaklanan zarar ve hasarlar hakkında esnafılık türüne göre başka başka imtiyazlar verilmişti. Bu imtiyazlar mevcutken azaları tarafından bilinmeyen şahısların sınıfa girişi yasağı devlet ve esnaf arasında kanun haline gelmişti. Esnaf azalarının yerine getirdiği belli başlı vazifelerden biri, yanına daima güvenilir olan bir gedik mutasarrıf olmadıkça bir dükkân tutmamak ve bir destgah işlememektir. Tezkerede "Devlet-i âliye hiçbir muahedesinde tebaa-i ecanibe yerli esnafıtan madud(addedilen) olmak ve dükkân ve destgah tutmak ve hurde furûşluk ticaretini icra etmek ve bakkallık vesair bu misüllü hırfetlere yapışmak ruhsatını ita etmemiştir" şeklinde Yunanlıların esnafılık yapamayacakları açıkça dile getirilmiştir.

⁶³ BOA, HR. MKT., 173/85, 18 Ocak 1857 (H. 1273 CA. 22).

Avrupalıların esnaflık nizamına müdahalelerinin olduğu bunların adet ve miktarının devlet tarafından bilindiği ifade edilmiştir. Yabancıların müdahalelerinden kaynaklanan zararlar belli olmadığından ne esnaflar şikâyet etmiş ve ne de Osmanlı Devleti antlaşma şartlarıyla ilgili bu hususta bir suiistimali önlemeye ihtiyaç duymuştur. Ancak Yunan dükkâncıları ve kârhaneçileri ve destgahçıları diğer devletler tebaası gibi tanınmamıştır. Bu yüzden Osmanlı Devleti Yunan sefaretiyle bu meseleyi görüşmüştür. Osmanlı Devleti'nde eskiden beri esnaf hakkında uygulanan kanunlar Avusturya'da ve diğer Avrupa devletlerinde yürürlüktedir ve gerek hurde furûşluk ve gerek bir hırfet ve sanatın icrası için dükkân açmak yabancılara yasaktır. Her bir devlet kendi iç meselerine hükmettiği gibi Osmanlı Devleti de iç meselelerine hiç kimsenin müdahale etmesini kabul etmeyeceği İngiltere ile yapılan ticaret antlaşmasının bazı maddelerinde açıkça bellidir. Avrupalılar Osmanlı ülkesinde esnaflığa dâhil olan hiref ve sanayinin icrasına izinli değil iken bu kanunun Yunanistan sakinleri için de uygulanması gayet doğaldır. Hal bu minval üzere iken Yunanlılar bir taraftan diğer Avrupa milletlerine bahşedilen ticaret hukukundan ve sahil ticaretinden yasaklı iken esnaflık idaresindeki kanunlara da aykırı davranmaktadır. İstanbul'da Yunan sefirinin göreve başlamasından sonra Osmanlı Devleti Yunanistan ahalesinin Osmanlı tebaasına ait olan esnaflıktan feragat etmesi ve vatanlarına dönmelerini istemiştir. Ancak bunun uygulanmasında zor kullanmaktan kaçınmıştır. Yunan hükümeti de bu kanunun uygulanmasında ihmalkâr davranmıştır. Daha sonra Yunan sefareti, ticaret antlaşmasının imzalamasıyla 24 Kanun-i sani 1840 tarihinde Reşid Paşa'ya resmi bir takrir verip şu kararı almıştır: İlk dönemde Yunanlıların durumunu belirten bir antlaşma maddesi olmadığından devlet bunlara sadece kendi milli sanatlarını icra edebilmek için 5 yıl süre ile belli şartlarda izin vermiştir. Bu surette antlaşma tasdik olunmuş, Yunanlılar hurde furûşluk ve hiçbir hırfetin icrasına izinli olamayacağını bilmektedir. Bu müddet sonunda Osmanlı Devleti bu husus için yine gereğini bildirmiş ancak bir fayda sağlayamamış, beş senelik süre bittiğinde hurde furûşluğa ve çeşitli hırfetlere müteşebbis olan Yunanlıların miktarı oldukça artmıştır. Bu beş sene zarfında hırfetlere ve esnaflığa karışmış olan bu tür Yunanlı esnaf uymak zorunda oldukları şartları ifa etmeksizin ve esnaflıkta ve icra-yı hırfette bulunan Osmanlı tebaasının mükellef oldukları vazifelere uymaksızın muafiyetlerini yerli esnaflar ve küçük sanaatkârların zararına kullanmışlardır. Hâlbuki Osmanlı tebaası bir dükkân açmak ve bir hırfeti ve sanatı icra edebilmek için belli miktarda vergi ödemek ve bazı kurallara uymak zorundaydı. Yerli esnaf bu durumdan zarar edip sanatından feragat etmeye mecbur olur ve fakirliğe düşer ise başka bir ülkeye gitmeye mecbur olacağından tezkereye konu olan yerli kunduracı esnaf Yunan esnafının esnaflıktan ihracını arz etmiştir. Devlet bu durumu göz önünde bulundurarak Yunan kunduracılarının dükkânlarının kapatılmasına karar vermiştir. Yunanlılar ise feryadlar koparıp, bu kararın düzeltilmesini istemişlerdir. Osmanlı Devleti böyle bir esnaflık hakkının hiçbir antlaşmada bulunmadığını, esnaflığa izin verilenlerin hiçbir vergiden muaf olamayacağını, İngiliz ticaret antlaşmasında da vergi ödenmesinin kararlaştırıldığını belirtmiştir. Hiçbir imtiyazı olmayan yabancı bir esnafın gereken vergiyi ödemediği Yunanistan'da da Avrupa'da da esnaflık yapamayacağı vurgulanarak aşağıdaki düzenleme ilan edilmiştir. Bu düzenlemeye göre;

1. Bu ana gelince kadar hurde furûşluk ve esnaflık yapan kişi yukarıda bahs olduğu üzere bir gedik tasrifine muhtaçtır. Bu gedikler yukarıdaki gibi sınırlandırılmıştır.

2. Devletin kararı gereğince eski gediklerden başka hükmü beş sene geçerli olmak üzere bir nevi yeni gedik ve yahut patente⁶⁴ ortaya çıkarılmıştır. Her beş senede yenilenmesi gereken bu yeni patenteler kişilere mahsustur.

⁶⁴ Elçilik ve konsoloslukların Osmanlı tebaasını berat ve fermanla himâye etmesinin yanında, Patente adı verilen, bir tür diploma veya senet yerine geçen belge de bu işler için kullanılmaktaydı. Bu belgeyi vermek tamamen elçi ve

3. Patentın bedeli her bir hırfet ve sanatın kıymet ve ehemmiyetine göre belirlenmiştir.

4. Bu bedellerin zam miktarı bunun için görevli kabzmal vasıtasıyla her bir senenin başında toplanır.

5. Bu surette Osmanlı tebaasından biri bundan böyle bir dükkân açmaya ve hurde furûşluk ticaretinin icrasına veya bir hırfet ve sanatın iltizamına muktedir olmak için yukarıda zikr olunan iki gedikten birini alması zorunludur.

6. Her bir hırfet ve esnafın idaresine dair düzenlemeler, mükellef oldukları vergiler ve görevler, mensup oldukları esnaf grubunun kanunlarına göre uygulanacaktır. Devlet, bu kurallar çerçevesinde gerek hurde furûşluk ticaretine ve gerek sanat için dükkân tutan Yunanlılara yukarıda belirtilen şartlar çerçevesinde izin vermiştir. Dolayısıyla Yunanlılar Osmanlı tebaasının tabii oldukları şartlara uymaya ve bu hırfet ve esnafın ödemek zorunda olduğu vergiyi ödemeye mecbur bırakılmıştır. Aynı zamanda her bir sınıfa mahsus olan yardımı karşılamakla da yükümlü olmuşlardır. Bu kurallara aykırı hareketleri olduğu takdirde Yunan elçisinin, konsoloslarının, müstahdemlerinin müdahale ve tavassutları olmaksızın yargılanabilecek ve tutuklanabileceklerdir. Ayrıca hiç bir zaman esnaf reis ve kethüdası olmamalarına karar verilmiş, sadece ikinci tabakadan gediğe yani beş senelik patente almalarına izin verilmiştir. Verilen bu müsaadeler 5 yıl süreyle geçerlidir ve beş yıl sonra fesh olacaktır. Diğer bir esnaflığa geçmenin mutlaka hükümetin izniyle gerçekleşmesi kararlaştırılmıştır. Böylece daha ticaret antlaşması tasdik olunmamışken Osmanlı Devleti diğer devletlerin vatandaşlarına uygulanan ticaret hukuku şartlarını ve deniz taşımacılığında elde edilen geliri Yunanlılara bahşetmiştir. Bundan başka yalnız Osmanlı Devleti tebaasına mahsus olan imtiyazlardan Yunanlıları yararlandırmıştır. Aslında bu imtiyazlar Yunanlılar için faydalı buna karşı Osmanlı toplumu için zararlıdır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti Yunanlılar arasında esnaflık icra etmek isteyenlerin 2 ay zarfında bu şartları yerine getirmesi gerektiğini sefarete bildirmiştir. Zira bu müddet bittikten sonra beş senelik patentesi olan ve yahut ecnebi esnaf haklarında belli olan kanunları Osmanlı tebaası gibi yerine getirmeyen Yunanlıların dükkânını veyahut destgâhını kaldırmak üzere polisiye hademesi memur edilmiştir.⁶⁵

Yunanlıların yaptığı usulsüzlüklerden biri de konsolosluklarda lüzumundan fazla tercüman çalıştırarak esnaflık yapan gayrimüslimleri bu sayede himayeleri altına almalarıdır. İzmir'deki konsoloslukta çalışan tercümanların aynı zamanda çarşı ve pazarlarda sarf ve sanayi ve ticaret ile meşgul oldukları ve konsoloshanenin hizmetindeyim diyerek akraba ve taallukatından olanların da aynı haklardan faydalanmak istedikleri görülmektedir. Osmanlı yönetimi bunların memlekette emlaki olamayacağı halde, mahsulatının öşr vergisi alınması gerektiğini bildirmiştir. Konsoloshanenin himayelerinde ve hizmetlerinde bulunan şahıslardan başka öyle hiç hizmette olmayıp da vergi vermemek için bir konsolos tercümanı yahut bir zamanlar filan konsoloshane hizmetinde bulundum diyen kimselerin himaye olunması gerektiği belirtilmiştir. Özellikle Rum, Ermeni ve Yahudilerin Frenkistan konsoloslarına kendini acındırıp konsolos tercümanlığı yaptığından dolayı hisselerine isabet eden vergilerini vermekten kaçındıkları, her birinin ticaret ve esnaflıkla meşgul olarak tercümanlık hizmetini ifa etmedikleri anlaşılmıştır. Tercümanların isimlerinin kayıtlı olduğu defterde Prusya, Sicilya,

konsolosların iradesinde olup, Bâbîâli'nin hiçbir yetkisi yoktu. Patent alan kişi, patente aldığı devletin himâyesi altında olduğunu iddia ederek bazı malî ve adli ayrıcalıklarının yanında, askerlik hizmetinden de muaf olmaktadır. Ayrıca Patentler koruma beratından farklı olarak sadece sahibini değil, kişinin ailesini de kapsamaktaydı. Patente sahibinin ölümünden sonra diğer aile üyeleri ayrıcalıklardan yararlanmayı sürdürürdü. Patent sahipleri bu ayrıcalıkların yanında, yabancı devlet vatandaşlarının Osmanlı topraklarında sahip oldukları her türlü ayrıcalığa da sahip olmaktadır. Bkz, Resul Turan, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Himâyecilik*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013, s.57-58.

⁶⁵ BOA, HR. MKT, 8/36, 1844/1845 (H. 1260).

Portekiz konsoloslarının İzmir'de bir vatandaşı dahi yokken her biri on veya on beş kişi tercüman çalıştırmalarının asıl sebebinin ödemek zorunda oldukları vergiden ve cizyeden kurtarmak olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Hariciye Nezareti ile müzakere edilerek her konsolosun görevli tercümanlarından başka tercümanı olmaması ve yahut bir iki kişiye karar verilerek diğerlerinden cizye vergisinin tahsil edilmesi istenmiştir.⁶⁶ 1852 yılında da Osmanlı tebaasından olup Yunan pasaportu alarak ecnebilik iddiasında olanlar ile ilgili olarak ticaret yaptıklarında bir şey denilmeyip fakat emlaklerinin sattırılarak komşu tebaa olarak tanınmasına yönelik bir karar alındığı görülmektedir.⁶⁷ Bu emirname Osmanlı memurlarına bildirilmiş antlaşma hükümlerine dikkat edilmesi istenmiştir.⁶⁸ Devlet, aynı zamanda herkesin sahip olduğu emlak ve akarın nizamı gereği kontrat yapılma zorunluluğu getirmiştir.⁶⁹ Aynı şikâyetlerin yaşandığı bir diğer yer Cezayir-i Bahri Sefid'dir. Bu yerin valililiğine tayin edilen Otlı Sofu Paşa eyaletin ecnebilerle ilgili meselelerini düzenlemeye çalışmıştır. Fakat burada bazı yerlerde Osmanlı tebaasından başka Yunan iddiasındaki şahıslar yabancıların sahip olduğu imtiyazlardan faydalanmak üzere memleket asayişini ihlal ederek Ayvalık, Siroz ve Selanik taraflarında yabancı tüccar adı altında faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yapılan tespitte Yunan konsolosları ülkede çoğunlukla tercüman namıyla Osmanlı tebaasından yedi sekiz kişinin arkadaş ve yakınlarını himaye etmişler, bunlardan ticaret ve ziraatten Osmanlı tebaası gibi vergi alınmasına engel olmuşlardır.⁷⁰

27 Mayıs 1855 tarihinde Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Kanlıca Antlaşması imzalanmış, kara ve deniz ticareti serbestiyeti sağlanan bu antlaşmayla en ziyade mazharı müsaade olmuş olan diğer devletler vatandaşları gibi, Yunanistan Avrupalı büyük devletlerin statüsüne kavuşmuştur.⁷¹ Böylece Yunanistan'a kapitülasyonlar tanınmıştır. Ayrıca Yunanlılar hiçbir rencide edici muameleye tabi olmaksızın seyahat etmeye, ikamet etmeye, hane ve mağaza kiralamaya izinli hale gelmiştir.⁷²

1855 tarihli belgeden antlaşma imzalanmış olsa da devletin Yunanlıların esnafılığı ile ilgili yine sıkıntılar yaşadığı ve bu durumu düzeltmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Belgede Osmanlı Devleti'nde birbirini dost sayan devletler tebasına dâhil olmadığından Yunanlıların esnafılığa giremeyeceği buna mahsus sanat icra edemeyeceği belirtilmiştir. Ancak bazı Yunanlıların eski adetlere dayanan esnafılıktan birkaçına dâhil olduğu fakat tabiiyetlerini korumak ve devam ettirmekle beraber zıkr olunan esnafa dâhil olanların devlet içerisinde uymaya mecbur oldukları kurallara (yani esnaftan istenilen vergiyi ödemedikleri zaman kendi konsoloslarının tavassutu bulunmaksızın muhakeme ve tedib olmaya) uymaya mecbur olacakları bildirilmiştir. Ayrıca bulunmuş oldukları esnafılığın memleketçe icra edilme kaidelerine uyacaklardır.⁷³

Özellikle konsolos tercümanlarıyla temettü vergisi sorunu yaşanmıştır. Kanunen konsoloshanelerde görevli tercüman ve kavaslar⁷⁴ ecnebilerin sahip olduğu haklardan istifade edebilecekleri gibi askerlik yapmak veya askerlik bedelini ödemek zorundaydılar ve emlak

⁶⁶ BOA, *Cevdet Hariciye(C.HR)*, 8101, 10 Mart 1848 (H. 1264. R. 4).

⁶⁷ BOA, *Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT. MVL)*, 57/99, 18 Kasım 1852 (H.1269. S. 5).

⁶⁸ BOA, *Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.MKT. UM)*, 119/12, 28 Aralık 1852 (H. 1269. RA.16);119/11; *A. MKT. UM*, 115/78, 2 Aralık 1852 (H. 1269. S. 19).

⁶⁹ BOA, *A. MKT. UM*, 108/21, 15 Şubat 1852 (H. 1268. R. 23).

⁷⁰ BOA, *Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A.DVN)*, 45717, 12 Mart 1849 (H. 1265. R.17).

⁷¹ Fraşerli Mehdi, *Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışı (İmtiyazat-ı Ecnebiyyenin Tatbikat-ı Hazırası)*, Yayına Haz.: Fahrettin Tızlak, Isparta 2008, s.287.

⁷² Halil Cemaleddin- Hrand Asadur, *Ecnebin Memalik-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyazat-ı Adliye*, Hukuk Matbaası, Dersaadet 1331, s. 41-42

⁷³ BOA, *A.DVN*, 104/20, 27 Mayıs 1855, (H. 10 N. 1271).

⁷⁴ Yasakçı olarak da bilinen kavvâslar, yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar yeniçerilerden seçilirdi. Bu kişiler sefaret ve konsoloslukların güvenliğini sağlamak üzere görevlendirilirdi. Bkz.Turan, *a. g. t.*, s.75.

vergisinden sorumluydular. Yalnız kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıklar dolayısıyla konsolosluk görevlilerinin temettü vergisi ödemeyecekleri iddia edilmiştir. Ecnebilere zaten temettü vergisi yerine patent vergisi tahsil edilmesi gerekmektedir. Yabancılar ne temettü vergisini ne de patent vergisini ödemeye yanaşmışlardır.⁷⁵ 1855 Antlaşması'ndan sonra Yunanlı olup esnafıta bulunanların bu esnafa dahil olan Osmanlı tebaası esnafı gibi ifasına mecbur olduğu kurallar ve ödemek zorunda oldukları vergiler konusunda tekrar uyarılmış ve bu usulün Yunanistan ile imzalanan antlaşma gereği olduğu hatırlatılmıştır.⁷⁶ Vergiler nedeniyle yıllar sonra dahi bazı sürtüşmelerin yaşandığını görülmektedir. Esnaflık ve hurde furûşluk yapan yabancıardan alınması gereken %3'lük verginin 1881 yılına kadar alınmadığı görülmüştür. Bütün esnafın sanatından %3'lük temettü vergisine özellikle İran ve Yunanlılar karşı çıkmışlardır. Patent nizamnamesini beklemeden hazinenin zarara uğramaması için bu kişilerden temettü vergisi alınması istenmiştir.⁷⁷

3. İranlıların Esnaflığı

Osmanlı Devleti sınırları içinde İranlı olup esnaflık yapanların başta İstanbul olmak üzere bazı vilayetlerde bu işi icra ettikleri görülmektedir. 1841 yılında İran Devleti vatandaşlarından Erzurum'da esnaflık edenlerin bulunduğu ve onlardan yerli esnafın ödemek zorunda olduğu vergi gibi vergi alınacağı belirtilmiştir.⁷⁸

1844 yılında İstanbul'da bulunan İranlıların nüfus defteri toplamı şu şekilde yazılmıştır.⁷⁹

Tablo 2: 1844 yılında İstanbul'da bulunan İranlılar

Hanede	459	Dükkânda	102
Müteehhil (evli) mahallatta	16	Gayr-i müteehhil (evli olmayan) mahallatta	6
Bekâr odasında ⁸⁰	17	Bağ, bahçe ve camide	10
Toplam	509		

Tablo 2'den anlaşıldığı üzere İranlıların yaklaşık beşte biri dükkân açarak esnaflık yapmaktadır. Bunlardan Osmanlı tabiiyetine geçenler 85 kişidir. Osmanlı tabiiyetinde olanların nüfus defteri toplamı ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: İranlılardan Osmanlı tabiiyetine geçenlerin sayısı

Hanede	27	Dükkânda	7	Müteehhil mahalatta	14
Gayr-i müteehhil	24	Bekâr odasında mütemekkin	7	Bağ bahçe patrikhane ve menzilhane ve külhanede	5
Toplam:	85				

⁷⁵ Serbestoğlu, *a.g.e.*, s. 237-250.

⁷⁶ BOA, HR. MKT. 186/100, 16 Nisan 1857 (H.1273 Ş. 21).

⁷⁷ BOA, DH. MKT, 1338/71, 28 Kasım1881 (H. 1299. M. 6).

⁷⁸ BOA, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT, MHM), 34/31, 30 Nisan 1841 (H. 1257. Ş.3).

⁷⁹ BOA, İ. MSM, 3/37, 4 Mayıs 1844 (H. 1260.R. 15).

⁸⁰ Çoğunlukla büyük şehirlerde bekâr odaları tâbir edilmiş ve dükkânsız, evsiz fakir işçilerin barınmasına ve çalışmasına müsait kârgir büyük hanlar ve vakıf tesisler mevcuttur. Bu hanlardaki odalardan her birisi bu işçilerden birinin tezgâhı ile birlikte yerleşip yaşamasına müsaittir. Genelde hayır işine gelir temin etmek için ve vakıf yolu ile tesis edilmiş olan bu hanlarda, oldukça müsait ve ucuz şartlar altında yerleşip hayatını kazanmağa çalışan işçiler, böylece toplu bir halde ve göz önünde, handaki disiplinli hayata uymağa mecbur tutulmaktadırlar. Bkz. Barkan, *a. g. m.* s. 41; Evli olanların bir kısmı da Osmanlı tebaası kadınlarla evlenerek hayatlarını Osmanlı topraklarında sürdürmeye çalışmıştır. Üstelik bu durum Bâbüali'nin İranlılara kız alıp verme yasağının sıkı bir şekilde uygulanmasını istemesine rağmen devam etmiştir. Bkz: İbrahim Serbestoğlu, "Öteki Perspektifiyle Osmanlı Kadınının İranlılarla Evlenme Yasağı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/20, Kış 2012, s. 213-220.

Esnaflıkla uğraşan İranlıların tezkiresiz çalışmamaları konusunda titiz davranıldığı görülmektedir. İstanbul'da esnaflıkta bulunan 50 kadar İranlı şehremaneti tarafından tevkif olunmuş bu adamların tutuklanma sebebi esnaf tezkirelerinin bulunmamasından kaynaklanıyorsa tezkiresiz çalışmamaları konusunda Bâbîâli tarafından tembihat yapılarak ilgili kişilere bildirilmesi istenmiştir.⁸¹

24 Şubat 1874 tarihinde İran Sefiri ile Hariciye Nezareti arasında kararlaştırılan mukavelename suretinin 2. maddesinde Osmanlı Devleti'nde ikamet eden İranlıların Osmanlı tebaası gibi esnaflık sanatına girmek isterlerse genel olarak yürürlükte olan bütün kanunlara uymaları gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca İranlılar, Osmanlı ülkesinde esnaflık yapanların mükellef olduğu vergiyi ödemeye ve bu alanla ilgili hususlarda Osmanlı mahkemelerinin verdiği kararlara uymaya mecburdurlar.⁸² Bununla beraber İran'daki ecnebi tüccarın ve Osmanlı esnafının da bu ilkeler çerçevesinde esnaflık vergisiyle mükellef tutulmasına karar verilmiştir.⁸³

Son dönem sefirlerinden Han Melik Sasani'nin belirttiğine göre İranlı olup Osmanlı ülkesinde yaşayanlardan esnaflık yapanlar arasında halıcılık, kitapçılık işi en fazla iştigal ettikleri alanlardır. Bunlar arasında zengin tacirler de olup, bunlar fabrikalar açıp yüzlerce İranlıyı dükkânlarında çalıştırmışlardır. Pazarlarda sigara satıcılığı gibi bazı işler de sadece İranlılara aittir. Ayrıca çay, kahve satıcıları, araba, fayton sürücülerinin çoğunun da İranlı olduğunu belirtmektedir.⁸⁴

Han Melik kendi sefirliği döneminde İranlı tüccardan ve esnaftan oluşan bir grubun Sefaret'e gelerek "Osmanlı Devleti diğer yabancı ülke vatandaşlarından vergi almadığı halde bizden alıyor" diye şikâyet ettiklerini belirtmiştir. Sefaret ve Bâbîâli arasında imzalanan antlaşmaya göre İranlılar da Osmanlılar gibi "esnafiyeye" vergisini ödeyeceklerdir. Ancak sonradan Mustansırussaltanata'nın maslahatgüzarlığı sırasında Osmanlılar bu tarihten itibaren esnafiyeye vergisini kaldırıyoruz ve temettü vergisini alacağız demişlerdir. İranlılar da esnafiyenin gelire bir ilgisi olmadığını söyleseler de durum değişmemiştir. Sefire güvenerek vergiyi ödemeyen İranlılar ile jandarma arasında kavga yaşanmıştır.⁸⁵

Sefirin iddiası bu doğrultuda ise de arşiv belgelerinde vergilerin tahsilinde İranlılara farklı davranılmadığı ve vergilerinin ödenmesi ile ilgili olarak talep edilen süre uzatımına Osmanlı yönetiminin olumlu yanıt verdiği görülmektedir. 1904 yılında Rusya ve İngiltere vatandaşlarının "esnafiyeye rüsumu" ödedikleri ve bunun tehirini talep ettikleri ve İranlı olup Osmanlı tebası gibi muamele görenler düşünülüp devletler arası eşitlik ilkesince bir hafta tehirin bir buçuk aya uzatıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁶

4. Rusların Esnafılığı

Yukarıda görüldüğü üzere Rusların az sayıda da olsa İstanbul başta olmak üzere bazı vilayetlerde esnaflık yaptıkları görülmektedir. Örneğin 1841 yılında Erzurum valisine Sadaret tarafından yazılan şukkadandan bazı Rusların Erzurum'da esnaflık ettikleri anlaşılmaktadır. Bunların dükkânlarından alınan yevmiye ve senelik vergilerinin toplamı 6.000 kuruş olup Erzurum gümrüğüne bağlı bulunmak şartıyla Erzurum Gümrüğü mültezimi tarafından senet yapıldığından bunun tahsili için Erzurum valisi tarafından gereğinin yapılması gerektiği dile

⁸¹ BOA, HR. MKT., 244/6, 30 Haziran 1858 (H. 1274. ZA. 18).

⁸² Muahedat Mecmuası, C.III, s. 22-23; Mehdi Fraşerli, a.g.e., s.194.

⁸³ BOA, Sadaret Name-i Hümayun Evrakı (A.DVN. NMH), 33/02, 20 Aralık 1894 (H. 1312. C.21).

⁸⁴ Han Melik Sasani, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, İstanbul 2006, s. 74-75.

⁸⁵ Sasani, a.g.e., s.103-105.

⁸⁶ BOA, Yıldız Hususî Maruzat (Y.A. HUS), 471/9, 17 Nisan 1904 (H. 1322. M. 2).

getirilmiştir.⁸⁷ Rusya ile imzalanan ticaret antlaşması (1846) gereğince diğer devletlerle yapılan antlaşmadan fazla olarak esnaflık ve hurde furûşluk maddeleri ile ilgili olarak inhisaratın (gedik hakkı) icrası Rusya tarafından da kabul edilmelidir.⁸⁸ Böylece iki devletin kabul etmesi şartıyla Ruslar esnaflık ve hurde furûşluk yapabileceklerdir.

Fakat konu ile ilgili yerli esnafın şikâyetleri vukua gelmiştir. 1847’de Erzurum valisine yazılan kaimede Rusya ve İran ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaret sırasında bu iki devlet tebaasından bazılarının Erzurum’da birer dükkân tutup alışveriş yaptıktan bir müddet sonra iflas edip koltukçuluk, sergicilik ve çerçicilik yapmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle yerli esnafın menfaatlerini ihlal etmiş olduklarından çerçici, sergici takımından olanların dükkânlarda ticaret yapmaları ve esnaflığa girecek olanların gümrükçü ve esnaf (ihtiyarların kefaletiyle) arasında yapılacak senede bağlı kalacakları ve ondan sonra ruhsat alabilecekleri belirtilmiştir.⁸⁹ Aynı konu ile ilgili Hariciye Nezareti’ne ait yazıda, Erzurum’da Osmanlı tebaasından Van, Muş, Bitlis ve etraf esnafından, İran ve Rusyalı olup Erzurum’a gelerek ticaret yapıp bir oda açan bazı kimselerin zaman zaman zarar meydana getirmelerinden bahsedilmektedir. Ayrıca bunların köşe başları ve yol üzerlerinde ve kırdada çerçi, koltukçu, sergicilik ederek türlü uygunsuzluklara sebep olduğu görülmektedir. Bunların ticaretten men’i için Erzurum gümrükçülerinin denetiminde hangi grup esnafdan ise o esnafın şeyhleri marifetleriyle sağlam bir kefil ve senet yapıldıktan sonra ruhsat verilmesi gerektiği ve bunlardan ziyana cesaret edenlerin çoğunun İranlı olduğu ve bu kişilerin hareketlerine dikkat etmeleri istenmiştir. Bunların esnaflığının yerli esnafın iflasına neden olması en önemli husustur ve esnafın menfaatlerine ters düşmektedir. Dost devletlerle yapılan ticaret antlaşmalarından sonra bu devletler vatandaşlarının Osmanlı ülkesinde hurde furûş ve esnaflık etmeye izinleri yok ise de bunlar zikr olunan hurde furûş ve esnaflık icra eylemeye ruhsatla izinli oldukları belirtilmiştir. Osmanlı-Rus ticaret antlaşması gereğince ruhsatı olmayanların esnaflığına izin verilmeyeceği belirtilmiştir.⁹⁰

Ruslardan Erzurum’da ikametle esnaflık edenlerden 1850 senesinden itibaren dükkân yevmiesi vergisini gösteren defterde senede 6.000 kuruş alınacağı ve aynı şekilde İranlılardan da bu yevmiesinin tahsil edileceği görülmektedir. Bu paranın mültezime verilmesi reddedilmiş ve hazineye bağlanması gerektiği belirtilmiştir.⁹¹

19. yüzyıl Osmanlı dış ticaretine ilişkin hukuksal çerçeve 1838-1841 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin ilk önce İngiltere ile daha sonra diğer Avrupa devletleri ile imzaladığı birbirinin aynı bir dizi ticaret antlaşmalarıyla şekillenmiştir.⁹² 1861 yılından itibaren çeşitli siyasi zorunluluklardan dolayı Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında yeni ticaret antlaşmaları yapılmaya başlanmıştır. 1861-1862 yıllarında yapılan bu ticaret antlaşmalarına genel olarak “Kanlıca Ticaret Antlaşmaları” adı verilmiştir.

Kanlıca Ticaret Antlaşmaları’nın ilki Fransızlarla 29 Nisan 1861’de yapılmış, bunu diğer devletlerle yapılan ticaret antlaşmaları takip etmiştir. İtalya ile 10 Temmuz 1861, İngiltere ile 1 Ekim 1861, Belçika ile 10 Temmuz 1861, Rusya ile 3 Mart 1862, ABD ile 13 Şubat 1862, İsveç ile 5 Mart 1862, İspanya ile 13 Mart 1862, Danimarka ile 13 Mart 1862, Prusya ile 20 Mart 1862, Felemenk ile 25 Mart 1862, Avusturya ile 27 Mayıs 1862, Prusya ile tekrar 27

⁸⁷ BOA, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT, MHM)*, 34/31, 30 Nisan 1841 (H. 1257. Ş.3).

⁸⁸ BOA, *İ.MSM*, 26/736, 26 Temmuz 1846 (H. 1262.Ş. 2).

⁸⁹ BOA, *A.MKT*, 93/53, 23 Temmuz 1847 (H. 1263. Ş.9).

⁹⁰ BOA, *HR. MKT*, 18/52, 20 Ağustos 1847 (H. 1263. N. 8).

⁹¹ BOA, *Yabancı Arşivler Bulgaristan (YB.04. BLG. İST)*, 5/50, 16 Temmuz 1851 (H. 1267 N. 17).

⁹² Şevket Pamuk, “19.yy’da Osmanlı Dış Ticareti”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 1985, s. 635.

Eylül 1862, Meksika ile 6 Mayıs 1866, Portekiz ile 23 Şubat 1868 tarihlerinde benzer antlaşmalar imzalanmıştır.⁹³ Bu ticaret antlaşmalarının tümü Fransa ile yapılan antlaşma hükümlerini içermektedir.⁹⁴ Yabancılar bu antlaşmalarla bazı sınırlandırmalar olsa da iç ticarete daha serbest hale gelmiştir. 1838 Balta Limanı Antlaşmasındaki “her türlü ticaret” ibaresine dayalı olarak Osmanlı yönetiminin kabul etmediği ancak diğer devletlerin esnafılık yapabileceklerine dair yorumladıkları bu tür ticaret, iç ticarete bazı karışıklıklara yol açmıştır.⁹⁵ 1861-1862 antlaşmalarında esnafılık inhisarının kaldırılmasından sonra “frenk esnaf” artık Osmanlı topraklarında Osmanlı nizamlarına uymak koşuluyla, istedikleri esnaf kolunda serbestçe faaliyet göstermeye başlamış, korumasız, örgütsüz ve donanımsız Osmanlı tüccar ve esnafı ise oldukça güç durumlara düşmüştür.⁹⁶

Sonuç

Avrupa ülkeleri ve Amerika olarak bildiğimiz Batı, 19. yüzyıl başlarında sanayi ve ticaret alanında yaptıkları olağanüstü atılımlar ile ekonomik ve siyasi bakımdan oldukça güçlenmişlerdir. Daha önceki yıllarda başlayan sömürgecilik, sanayi inkılabı bu devletler için ucuz hammadde ve pazar ihtiyacını doğurmuştur. Böylece dünyada başlayan bu yeni yarış bu gibi devletleri güçlendirirken diğer devletleri ya yıkılmaya ya da sömürgecilik mantığı çerçevesinde ekonomik bağımsızlığını kaybetmeye mahkûm etmiştir. İşte Osmanlı Devleti bu yüzyılın başlarından itibaren ekonomik özgürlüğünü yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı yönetimi sömürgeci güçlere karşı siyasi bütünlüğünü korumak için iç ve dış ticarete önemli tavizler vermiş, devletin kuruluşundan beri verilen imtiyazlar, akıl almaz bir biçimde yabancı devletlerin yararına yapılan değişikliklerle yerli üretim ve ticaretin sönmesine neden olmuştur. Bu yeni durumdan etkilenen kurumlardan bir tanesi de Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren sosyal ve ekonomik hayatta önemli rol oynayan esnafıktır. Sanayi inkılabıyla beraber el işçiliğinin giderek önemini kaybolmasının yanında artık esnafılar gerek ürettiği malı satma konusunda gerekse herhangi bir malın satışı konusunda Osmanlı tebaasından olmayan kişilerle rekabet etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı yabancılarla yakınlaşması ve ülkesine kabul etmesi devletin ekonomik ve toplumsal hayat üzerindeki hâkimiyetini de azaltmıştır.

Balta Limanı Antlaşması'ndan önce de yabancılar esnafılıkta bulunmuş olmasına rağmen bunların çok şikâyete neden olmaması devletin bu duruma göz yummasına neden olmuştur. 1838 Balta Limanı Antlaşmasındaki “her türlü ticaret” ibaresinden faydalanan yabancılar Osmanlı esnafılığına yerleşmeye başlamışlardır. Bu ibare yabancılar tarafından esnafılık ve benzeri ticari faaliyetlerin Osmanlı ülkesinde kendileri tarafından yapılabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Sonraki dönemlerde Osmanlı yönetimi bu ifadenin esnafılık yapılabileceği

⁹³ Kurdakul, *a.g.m.*, s. 666.

⁹⁴ 29 Nisan 1861 Osmanlı-Fransız Ticaret Antlaşması 17 maddeden ibaret olup, antlaşmanın maddeleri özetle şu şekildedir: Fransızlar, Osmanlı Devleti'nin her tarafında her türlü ziraat ürünlerini ve mamul eşyayı, Osmanlı tebaasından “en ziyade müsaadeye mazhar” olan tüccarın vermekte olduğu vergileri ödemek koşuluyla alıp satabilecektir. Ancak barut, top ve mühimmat maddelerinin perakende ticareti yasaktır. Tuz ve tütünün Osmanlı'ya ithalatı yasaklanmış, buna karşılık ihracatı serbest bırakılmıştır. Bu maddede bahse konu ticaret maddeleri İmparatorluğun dışına serbestçe çıkarılabilecektir. Kanlıca Ticaret Antlaşmaları'nda 1838-1841 yılları arasında çeşitli devletlerle imzalanan ticaret antlaşmaları ile yabancılar tanınan imtiyazlar aynen korunmuş, ancak 1846 Osmanlı-Rus Ticaret Antlaşmasıyla bazı maddelerin ticaretine getirilen sınırlamalar aynen devam etmiştir. Osmanlı-Rus Ticaret Antlaşması'na göre; Rus tüccarının savaş alet ve malzemesi, müskirat, enfiye gibi maddeler de dahil olmak üzere perakende ticaretini yapmasına izin verilmemiş; şap, sülük, tuz ve tütün alım satımları bazı koşullara bağlanmıştır. Hububat ihracına ise herhangi bir kısıtlığa neden olmaması için ancak ürünün bol olduğu yıllarda izin verilmiştir. Bkz. Kütükoğlu, *Yabancıların İktisadi Faaliyetleri*, s.94-95.

⁹⁵ Ünal, *a.g.e.*, s. 132.

⁹⁶ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.612.

yönünde anlaşılmasının doğru olmadığını ve esnaflığın kendi içerisinde özel kanunlarla gerçekleştiğini ifade etse de bu durum yabancı devletler tarafından kabul edilmemiştir. Siyasi ve ekonomik bakımdan zayıf olan Osmanlı Devleti birçok belgede bunun kanunsuz olduğunu belirtse de durumu kabullenmek zorunda kalmıştır.

Bu tarihten sonra başta İstanbul, İzmir gibi şehirler olmak üzere ülkenin birçok yerinde esnaflık yapan ecnebilere rastlanmıştır. Yabancılar içerisinde esnaflıkta en önde gelen ülke Yunanistan'dır. Daha önce Osmanlı Devleti'ne bağlı olması nedeniyle ülke içerisinde kolayca faaliyet gösterebilen Yunanlılar başta kunduracılık olmak üzere, terzilik, tuhafiyecilik, meyhanecilik, fırıncılık, bakkallık gibi çok farklı alanlarda dükkân açarak esnaflıkta bulunmuşlardır. Yunanlıları İstanbul içerisinde İran, İngiltere, Fransa, Rusya ve diğer Latin ülkeleri takip etmektedir. Osmanlı Devleti bu devletler içerisinde en çok Yunanlıların esnaflık etmesinden rahatsız olmuştur. Yunanistan'ın bağımsız hale gelmesinden sonra Osmanlı ülkesinde yaşayan Rumlar çıkarları doğrultusunda ya Osmanlı tebaası olduğu halde yabancılara tanınan kolaylıklardan ya da Yunan vatandaşı haline gelmesine rağmen Osmanlı tebaasına tanınan kolaylıklardan faydalanmak istemiştir. Sayıca fazla olmaları nedeniyle devlet bunları denetim altına almaya çalışmıştır. Dönemin büyük devletlerinin desteğini alan Yunanlı esnafla başedemeyeceğini anlayınca hiç olmazsa bunlardan vergi tahsil etmeye çalışmış ve böylece onları birer bir gelir kaynağı olarak görmüştür.

Bu dönemde ticarete yabancıların çok daha imtiyazlı bir durumda olduğu açıktır. Düşük gümrük vergisi sayesinde Osmanlı ülkesinde rahatça ticaret yapabilmektedirler. Ancak Osmanlı ülkesinde dükkân açarak esnaflık yapma izni açıkça tanınmamıştır. Sömürgeci mantığı ile hareket eden yabancılar bu alanda da kâr sahibi olmayı hedeflemiştir. Onların kanunsuz olarak dükkân açmaları ve açtıktan sonra yerine getirmesi gereken sorumluluklardan kaçmaları devleti bu konuda önlemler almaya itmiştir. Fakat alınan önlemler başta İngiltere, Fransa ve Rusya olmak üzere büyük devletlerin Osmanlı üzerindeki baskısını artırmasına neden olmuştur. Onlara güvenen Yunanlılar ve gayrimüslimler ise Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik çıkmazı fırsat bilerek bu alanda kural tanımaz hale gelmişler veya sağlanan imtiyazları suiistimal etmeye başlamışlardır. Bunlar arasında kosolosluklar içerisinde tercüman sayısının artırılması, patente dağıtımının çoğaltılması, vergilerin ödenmemesi gibi hususlar gelmektedir.

Devletin doğu sınırlarında ise Rusların ve İranlıların Erzurum, Trabzon gibi vilayetlerde esnaflık faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. Çeşitli ufak tefek eşyaların satıldığı dükkânlar açmanın yanında çerçilik denilen seyyar satıcılığa da dâhil oldukları anlaşılmaktadır. Onların bu faaliyetleri yerli esnafın şikâyetlerine neden olmuş ve devlet konu ile ilgili olarak devletlerarası eşitlik ilkesince esnaflığın, kanun ve nizama uygun olarak icra edilmesi yönünde karar vermiştir. Bunların dışında Latin taifesi olarak tanımlanan farklı ülkelere mensup bazı şahısların Osmanlı ülkesinde kunduracılık, tuhafiyecilik, terzilik ve hatta doğramacılık, dülgercilik gibi alanlarda iş tuttıkları görülmektedir.

Kanlıca Ticaret Antlaşmaları'ndan sonra ise Osmanlı topraklarında Osmanlı nizamlarına uymak koşuluyla, istedikleri esnaf kolunda serbestçe faaliyet göstermeye başlamışlardır. Sözde 28 yıl geçerli olacak bu ticaret antlaşmaları ile Osmanlı Devleti kendi geleneksel iç pazarını da yabancılara açmıştır. Böylece esnaf teşkilatı büyük bir darbe almış birçok işyeri kapanmış, pek çok zanaat dalı kaybolmaya mahkûm olmuştur.

1838-1861 yılları arasında yabancıların esnaflığı meselesi Avrupa ülkeleri ile ilgili olarak bazı önemli tecrübeleri de gözler önüne sermektedir. Bunlardan en önemlisi kendi çıkarları söz konusu olduğunda kelimeleri kendi menfaatleri doğrultusunda nasıl ustaca kullanabildikleridir. Yabancıların esnaflığı ile ilgili antlaşma maddelerinde geçen "her türlü ticaret" ifadesi bunun

bir örneğidir. Bu durumu karşı tarafa kabul ettirebilmek için bütün siyasi ve ekonomik güçlerini kullanmış ve bu hususta birlikte hareket etmişlerdir. Kendi ülkeleri içinde kanunlara titizlikle uyarken Osmanlı sınırları içinde kanuni boşluklardan yararlanıp kuralları ihlal etme konusunda oldukça rahat davranmışlardır. Ayrıca devletlerarası eşitlik ve mütekabiliyet hususunu tek taraflı olarak öne sürmüşlerdir. Aksi takdirde farklı diplomatik hamleler ve bahaneler üretmişlerdir. Konu ile ilgili olarak öne sürülen hamleler arasında antlaşma maddelerindeki kelimelerin farklı yorumlanması, antlaşmaların uygulanması için belli bir süre tanınması, yalnız kendilerine has mesleklerin (milli sanat) icrası, vergilerin ödenmesinde kolaylık tanınması veya ödeme sürelerinin uzatımı gibi hususlar gelmektedir. Osmanlı yönetiminin antlaşma maddelerini, devletlerarası hukuku ve Osmanlı kanunlarını izah eden uzun açıklamaları ise sonuçsuz kalmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Cevdet Belediye

Cevdet Hariciye

Dâhiliye Mektubî Kalemi

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi

Hatt-ı Hümayûn

İrade Mesail-i Mühimme

Meclis-i Vala

Sadaret Divan Kalemi Evrakı

Sadaret Meclis-i Vala Evrakı

Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı

Sadaret Name-i Hümayun Evrakı

Sadaret Nezaret ve Devair

Sadaret Umum Vilayat Evrakı

Yabancı Arşivler Bulgaristan

Yıldız Hususî Maruzat

2. Araştırma ve Tetkik Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmet, “Gedik” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.13, 1996, s. 541-543.

AKTEPE, M. Münir, “Ahmed III. Devrinde Şark Seferine İstirak Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VII / 10, İstanbul 1954, s. 51-30.

ARTAN, Tülay “Eyüp” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1995, C.12, s. 1-6.

- BARKAN, Ömer Lütfü, “Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri”, *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XLI, S.1-4, (1985), s. 40.
- BİLGİN, Arif, “Üsküdar’da Gıda Maddesi Üreten/ Satan Esnaf”, *Üsküdar Sempozyumu*, C. 8, 2014, s. 299-325.
- CEVDET PAŞA, *Tezâkir*, C.IV, Yay.: Cavid Baysun, TTK Yayınları. Ankara 1991.
- CUMBUR, Müjgan, “Şeriyye Sicillerine Gore ‘Mudurnu Esnafı’”, *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu (13-15 Ekim 1993-Ankara) Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1798, Ankara 1996.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK yayınları, Ankara 2013.
- DEMİREL, Ömer, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Şehir Ekonomisi (Sivas Örneği)”, *Osmanlı, III (İktisat)*, Ed.: Güler Eren-Kemal Çiçek-Cem Oğuz, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.504-527.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008.
- EMECEN, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK yayınları, Ankara 2013,
- ERDİNÇ, Özgür, *003 ve 003M Numaralı Düvel-i Ecnebiyye Defterlerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2015.
- ERGENÇ, Özer, “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Bellekten*, LII / 203, 1988, s. 667-683.
- ERGENÇ, Özer, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Bellekten*, LII / 203, 1988, s.501-533.
- GÖKÇEN, Salim - Gül, Abdülkadir, “Kapitülasyonlar Kaldırıldıktan Sonra Osmanlı Devleti’ndeki Ecanibin Durumu (R.1333/M. 1917 Senesi Ecanib İstatistikleri)”. *Tarihin Peşinde*, S.3, 2010, s. 151-171.
- GÜLER, İbrahim, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları Ve Sorunları Üzerine Gözlemler”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, C.1, S.2, Güz 2000 s.139.
- GÜLER, İbrahim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul 1992.
- GÜRSEL, Seyfettin, “1838 Osmanlı- İngiliz Ticaret Antlaşması”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.3 1985, s.688-690.
- HALİL CEMALEDDİN - HRAND ASADUR, *Ecanibin Memalik-i Osmaniye’de Haiz Oldukları İmtiyazat-ı Adliye*, 1331, Hukuk Matbaası Dersaadet. S. 41-42.
- İNALCIK, Halil, “Bursa-I. : XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Bellekten*, XXIV / 93, 1960, s. 45-66.
- İSTANBUL TİCARET ODASI, *Tacir-Esnaf Ayrımı*, Nisan 2002, <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0022994.pdf>.

- KAL'A, Ahmet, "Esnaf", *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, C. 11, 1995, s. 423-430.
- KAZICI, Ziya, "Esnaf teşkilatı (Ahilik)", *Diyanet Dergisi* C. XVII, S. 3, Mayıs-Haziran, 1978, s.250-255.
- KEYDER, Çağlar, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 1985, s. 642-645.
- KURDAKUL, Necdet, "Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 1985, s.667-668.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "1009 Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, İstanbul 1978, s. 1-85.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Balta Limanı Muahedesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1992, C. 5, s. 38-40.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, 2. Cilt, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayını, İstanbul 1994.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Osmanlılarda Gümrük" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.14, 1996, s. 263-268
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, TTK Yayınları, Ankara 2013,
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.
- FRAŞERLİ MEHDİ, *Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışı (İmtiyazat-ı Ecnebiyyenin Tatbikat-ı Hazırası)*, Yayına Haz: Fahrettin Tızlak, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008.
- MUAHEDAT MECMUASI*, I, II, III, IV, V. Ciltler, Ankara 2008, Türk Tarih Kurumu yayınları.
- ORTAYLI, İlber "Galata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1996, C.13, s. 303-307.
- ÖZDEMİR, Rifat, "Tokat Esnaf Teşkilatı (1771-1840)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun 1988, s.397-424.
- PAMUK, Şevket, "19.yy'da Osmanlı Dış Ticareti", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, 1985.
- QUATAERT, Donald, "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, 1600-1914, İstanbul 2004,
- SASANI, Han Melik, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, İstanbul 2006.
- SERBESTOĞLU İbrahim, "Balkan Devletlerindeki Müslümanların Tabiiyeti (1830-1920)", *Mübadele, Şen gittik Yaşlı Döndük*, Samsun 2011, s. 129-134.

- SERBESTOĞLU, İbrahim, “Öteki Perspektifiyle Osmanlı Kadınının İranlılarla Evlenme Yasağı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/20, Kış 2012, s. 213-220.
- SERBESTOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet Sorunu*, İstanbul 2014.
- ŞAHİN, İlhan - Emecen, Feridun, “XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı”, *Osmanlı Araştırmaları (The Journal Of Ottoman Studies)*, VII-VIII, İstanbul 1988, s. 287-308
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Prof. Dr. S. F. Ülgener’e Armağan, C. 43, İstanbul, 1987.
- TURAN, Resul, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Himâyecilik*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Isparta 2014, Fakülte Yayınevi.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.1, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayını, İstanbul 1994.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995.